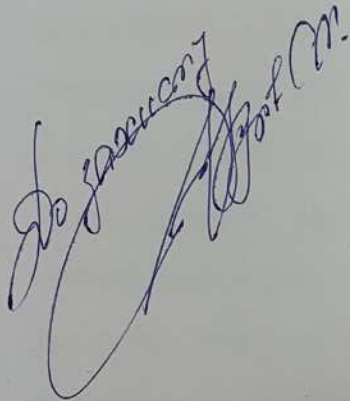

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

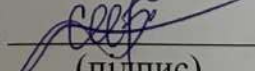
**«ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ У СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
СОЮЗІ»**

Здобувачки 2 року навчання
ОР «Магістр» денної форми
спеціальності 281 «Публічне управління та
адміністрування» освітньо-наукової програми
«Публічне управління та адміністрування:
інтеграція в ЄС»
Сологуб Софії Богдаївни

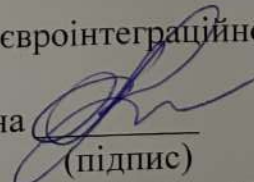
Науковий керівник
к.н.держ.у, асистент кафедри
євроінтеграційної політики
Кустова Світлана Миколаївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Здобувачка Софія СОЛОГУБ
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
євроінтеграційної політики від «24» квітня 2026 р., протокол № 18.

В.о. завідувача кафедри євроінтеграційної політики, кандидат економічних
наук, доцент

ГУРА Вікторія Леонідівна

(підпис)

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Сологуб С. Б. Євроскептицизм у сучасному Європейському Союзі. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань D «Бізнес, адміністрування та право», спеціальності D4 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

У роботі здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів євроскептицизму в сучасному Європейському Союзі. Проаналізовано еволюцію євроскептичних настроїв у державах-членах ЄС від перших проявів критики інтеграційного проєкту до сучасних форм політичного та суспільного євроскептицизму, що посилюються під впливом економічних, міграційних та геополітичних криз. Особливу увагу приділено Brexit як ключовому прикладу «жорсткого» євроскептицизму, що засвідчив можливість виходу держави з ЄС та вплинув на подальші дискусії щодо майбутнього європейської інтеграції.

У роботі систематизовано підходи до розуміння євроскептицизму, зокрема його поділ на «м'який» і «жорсткий», а також партійний і суспільний. Встановлено, що «м'який» євроскептицизм передбачає критику окремих політик ЄС без заперечення інтеграції, тоді як «жорсткий» орієнтований на вихід із ЄС. Показано, що партійний євроскептицизм формує політичні програми, а суспільний впливає на рівень довіри до європейських інституцій.

Доведено, що євроскептицизм має багаторівневу природу та формується під впливом економічних криз, міграційних процесів, регіональних дисбалансів і проблем демократичної легітимності ЄС. Проаналізовано роль Франції та Німеччини, де євроскептичні партії («Les Patriotes», «Alternative für Deutschland», «Блок Сари Вагенкнехт») відіграють дедалі помітнішу роль у політичному процесі.

Наукова новизна полягає в узагальненні сучасних підходів до класифікації євроскептицизму як багаторівневого політичного явища. Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів для аналізу політичних процесів у ЄС та прогнозування подальшого розвитку європейської інтеграції.

Ключові слова: євроскептицизм, Європейський Союз, політична інтеграція, «м'який» євроскептицизм, «жорсткий» євроскептицизм, партійний євроскептицизм, суспільний євроскептицизм, Brexit, політичні партії, європейська інтеграція, політичні кризи, ідентичність, суверенітет.

ANNOTATION

Sologub S. B. Euroscepticism in the Contemporary European Union. – Qualification Master’s Thesis (manuscript).

Qualification Master’s Thesis for obtaining the degree of higher education of the second (Master’s) level in the field of knowledge D “Business, Administration and Law”, specialty D4 “Public Management and Administration”. – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The thesis provides a comprehensive study of the theoretical, methodological, and applied aspects of Euroscepticism in the contemporary European Union. It analyzes the evolution of Eurosceptic attitudes in EU member states, ranging from early criticism of the integration project to modern forms of political and societal Euroscepticism, which have intensified under the influence of economic, migration, and geopolitical crises. Particular attention is paid to Brexit as a key example of “hard” Euroscepticism, which demonstrated the possibility of a member state leaving the EU and significantly influenced ongoing debates about the future of European integration.

The study systematizes approaches to understanding Euroscepticism, in particular its division into “soft” and “hard”, as well as party-based and societal forms. It is established that “soft” Euroscepticism involves criticism of specific EU policies without rejecting integration itself, whereas “hard” Euroscepticism is oriented toward withdrawal from the EU. It is shown that party-based Euroscepticism shapes political programmes, while societal Euroscepticism influences the level of public trust in European institutions.

It is proven that Euroscepticism is a multi-level phenomenon shaped by economic crises, migration processes, regional disparities, and issues of democratic legitimacy within the EU. The role of France and Germany is analyzed, where Eurosceptic parties (“Les Patriotes”, “Alternative für Deutschland”, “The Sahra Wagenknecht Alliance”) play an increasingly significant role in the political process.

The scientific novelty lies in the generalization of contemporary approaches to the classification of Euroscepticism as a multi-layered political phenomenon. The practical significance of the study lies in the applicability of its results for analyzing political processes in the EU and forecasting further developments of European integration.

Keywords: Euroscepticism, European Union, political integration, “soft” Euroscepticism, “hard” Euroscepticism, party-based Euroscepticism, societal Euroscepticism, Brexit, political parties, European integration, political crises, identity, sovereignty.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ ТА ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ: ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ ІДЕЙ.....	11
1.1. Політична, економічна та культурна інтеграція як об'єднуюча ідея Європи.....	11
1.2. Теоретичне підґрунтя євроскептицизму. «М'який» і «жорсткий», партійний та суспільний євроскептицизм.....	19
1.3. Генеза і розвиток євроскептицизму.....	29
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2. ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ.....	38
2.1. Євроскептицизм у Німеччині.....	38
2.2. Євроскептицизм в політичному житті Французької Республіки.....	43
2.3. Євроскептичні течії в інших країнах Європи.....	50
2.4. Громадська думка та роль медіа щодо поширення євроскептичних настроїв.....	61
Висновки до розділу 2.....	68
РОЗДІЛ 3. БРЕКСІТ: ПРАКТИЧНІ НАСЛІДКИ ЄВРОСКЕПТИЧНОЇ ІДЕОЛОГОЇ.....	71
3.1. Політика Сполученого Королівства у європейському вимірі. Передумови Брексіту.....	71
3.2. Євроскептицизм як ідеологія Брексіту. Історія виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу.....	79
3.3. Сполучене Королівство поза ЄС: процес реалізації євроскептичних наративів.....	86
Висновки до розділу 3.....	93
ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99

ВСТУП

З моменту формування Європейського Союзу як унікального інтеграційного об'єднання держав у другій половині ХХ століття ідея європейської єдності розглядалася як ключовий інструмент забезпечення миру, стабільності та економічного розвитку на континенті. Європейська інтеграція базувалася на принципах демократичного управління, верховенства права, поваги до прав людини та економічної взаємозалежності держав, що дозволило сформувати спільний політичний, економічний і культурний простір. Водночас, попри очевидні досягнення інтеграційного проєкту, його розвиток супроводжувався не лише підтримкою, а й поступовим зростанням критичних настроїв щодо діяльності Європейського Союзу.

Упродовж тривалого часу євроскептицизм залишався відносно маргінальним явищем у політичному житті європейських держав, проявляючись переважно у діяльності окремих політичних сил або у формі обмеженої критики окремих напрямів політики ЄС. Однак починаючи з кінця ХХ – початку ХХІ століття, під впливом економічних, політичних і соціальних трансформацій, євроскептичні настрої почали набувати більш системного характеру. Фінансово-економічна криза 2008 року, боргова криза в євроні, міграційна криза 2015 року, а також зростання безпекових викликів стали чинниками, які посилили недовіру частини населення до наднаціональних інституцій.

Суттєвим етапом у розвитку євроскептицизму стало його поступове інституціоналізування у вигляді політичних партій і рухів, які відкрито виступають з критикою Європейського Союзу або окремих аспектів його функціонування. У різних країнах Європи євроскептицизм набуває різних форм – від поміркованого, спрямованого на реформування окремих політик ЄС, до радикального, що передбачає заперечення самої ідеї інтеграції або навіть вихід держав із Союзу. Особливо помітним це явище стало у політичному житті таких країн, як Німеччина, Франція, Польща, Австрія та інші.

Кардинальним проявом євроскептичних тенденцій у сучасній Європі став вихід Сполученого Королівства з Європейського Союзу. Brexit продемонстрував, що євроскептицизм може мати не лише ідеологічний чи дискурсивний характер, але й призводити до конкретних політичних рішень із довготривалими наслідками для як окремих держав, так і для ЄС загалом. Ця подія стала своєрідним сигналом про необхідність переосмислення механізмів функціонування Європейського Союзу та його взаємодії з державами-членами.

Водночас важливу роль у поширенні євроскептичних настроїв відіграють засоби масової інформації, соціальні мережі та громадська думка. Інформаційний простір значною мірою впливає на формування ставлення громадян до Європейського Союзу, поширюючи як проєвропейські, так і критичні наративи. У цьому контексті євроскептицизм виступає не лише як політичне, але й як соціально-комунікаційне явище.

Сучасний етап розвитку Європейського Союзу характеризується поєднанням двох протилежних тенденцій: з одного боку, поглибленням інтеграційних процесів, а з іншого – посиленням дезінтеграційних настроїв, що знаходять своє відображення у зростанні популярності євроскептичних ідей. Така суперечливість свідчить про складність і багатовимірність сучасних політичних процесів у Європі.

Актуальність дослідження євроскептицизму у сучасному Європейському Союзі зумовлена низкою чинників. По-перше, зростанням впливу євроскептичних політичних сил на національному та наднаціональному рівнях. По-друге, трансформацією громадської думки щодо інтеграційних процесів та посиленням критики діяльності ЄС. По-третє, необхідністю глибшого розуміння причин і наслідків євроскептицизму для подальшого розвитку Європейського Союзу та його стабільності.

Метою дослідження є виявлення сутності, особливостей та форм прояву євроскептицизму в сучасному Європейському Союзі, а також аналіз його впливу на політичні процеси та інтеграційні перспективи ЄС.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- проаналізувати теоретичні засади європейської інтеграції та європоцентризму як ідейної основи об'єднання Європи;
- розкрити теоретичне підґрунтя євроскептицизму та охарактеризувати його основні типи, зокрема «м'який» і «жорсткий», партійний і суспільний;
- дослідити генезу та еволюцію євроскептицизму в Європі;
- проаналізувати прояви євроскептицизму у політичному житті окремих країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини, Франції та інших держав;
- визначити роль громадської думки та засобів масової інформації у поширенні євроскептичних настроїв;
- дослідити феномен Brexit як практичну реалізацію євроскептичної ідеології;
- проаналізувати наслідки виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу для Європи та міжнародних відносин загалом.

Об'єктом дослідження є процеси формування та розвитку євроскептицизму в сучасному Європейському Союзі.

Предметом дослідження є євроскептицизм як політичне та ідеологічне явище, його форми прояву, причини виникнення та вплив на функціонування Європейського Союзу.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. У роботі використано методи аналізу і синтезу – для узагальнення теоретичних підходів до розуміння євроскептицизму; індукції та дедукції – для формування висновків на основі досліджених фактів; системного підходу – для розгляду євроскептицизму як складного багатовимірного явища; порівняльного аналізу – для зіставлення проявів євроскептицизму в різних країнах Європи; історичного методу – для дослідження еволюції євроскептичних ідей; а також методу прогнозування – для визначення можливих тенденцій розвитку євроскептицизму у майбутньому.

Крім того, у дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що дозволяє поєднати політичні, економічні та соціокультурні аспекти аналізу

евроскептицизму, а також методи термінологічного аналізу, структурно-функціонального аналізу та узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі євроскептицизму як багатовимірного явища сучасної європейської політики, а також у виявленні взаємозв'язку між інтеграційними процесами та зростанням критичних настроїв у країнах ЄС.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання при подальшому дослідженні проблем європейської інтеграції, у навчальному процесі, а також при розробці аналітичних матеріалів щодо розвитку Європейського Союзу та його політичних трансформацій.

Апробація результатів дослідження відбулася на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2025: публічне управління та державна служба» (Київ, 26 березня 2025 р.).

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ ТА ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ: ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ ІДЕЙ

1.1. Політична, економічна та культурна інтеграція як об'єднуюча ідея Європи

Політична, економічна та культурна інтеграція відіграють ключову роль у формуванні єдиної європейської ідеї. Ці три сфери, в ідеалі, взаємодоповнюють одна одну, створюючи міцний фундамент для співпраці та взаєморозуміння між народами континенту. Засадничі положення теорії європейської інтеграції були сформульовані Ернестом Хаасом у праці «Об'єднання Європи», опублікованій у 1958 році [61]. Він інтерпретував процес європейської інтеграції крізь призму неофункціоналізму, підкреслюючи, що інтеграційна динаміка передбачає поступове зближення держав під впливом наднаціональних механізмів. У цьому контексті інтеграція розглядалася як процес, спрямований на подолання істотних відмінностей між країнами, які ускладнюють їх об'єднання в єдину політичну та інституційну систему [61].

Європейська інтеграція – це багатогранний процес, що поєднує політичні, економічні та культурні зусилля для створення єдності, миру та стабільності після століть конфліктів. Започаткований Європейським об'єднанням вугілля і сталі та ЄЕС, він перетворився на ЄС, використовуючи економічну взаємозалежність (єдиний ринок, євро) та спільні цінності (демократія, права людини) для побудови спільної ідентичності. Як стверджує науковець Андрій Мартинов, «процес європейської інтеграції можна розглядати як результат складної взаємодії модерних і постмодерних тенденцій розвитку» [16, с.49]. Так само стверджує науковець Володимир Копійка, «європейська інтеграція є процесом поглиблення взаємозв'язків між державами Європи» [9, с.45].

На нашу думку, політична, економічна та культурна інтеграція виступає однією з ключових об'єднуючих ідей розвитку Європи, оскільки саме інтеграційні процеси стали основою формування сучасного європейського простору як цілісної політичної та соціально-економічної системи. Як зазначає Олександр Шнирков, «інтеграційні процеси охоплюють економічну, політичну та соціальну сфери» [30, с. 27]. Ідея об'єднання Європи виникла не лише з економічних міркувань, а передусім як політичний проєкт забезпечення миру, стабільності та співпраці між державами, які протягом століть перебували у стані конфліктів і суперництва. Після руйнівних воєн у Європі сформувалося розуміння того, що лише тісна співпраця, взаємозалежність економік та спільні політичні інститути можуть гарантувати довготривалий мир і розвиток континенту. Політична інтеграція Європи полягає у поступовому зближенні держав у сфері управління, права, безпеки та міжнародної політики. Як зазначає Андрій Мартинов, «європейська інтеграція формувалася як відповідь на історичні виклики та конфлікти» [17, с. 50–52]. Політична інтеграція зазвичай починається зі співпраці держав у певних сферах, наприклад у зовнішній політиці, безпеці, торгівлі або міграційній політиці. З часом така співпраця стає більш системною та інституціоналізованою, що призводить до створення спільних органів управління, які можуть приймати рішення, обов'язкові для держав-учасниць.

Таким чином, політична інтеграція передбачає часткову передачу державами частини своїх повноважень наднаціональним органам, однак ця передача відбувається добровільно і з метою досягнення спільних результатів, які складно забезпечити на рівні окремої держави.

Можна стверджувати, що важливим аспектом політичної інтеграції є зближення правових систем держав. Це проявляється у гармонізації законодавства, запровадженні спільних правових норм, стандартів і принципів функціонування державних інституцій. Особливе значення у цьому процесі мають принципи демократії, верховенства права, поділу влади, захисту прав і свобод людини. Саме спільні політико-правові цінності стають основою для

поглиблення інтеграційних процесів, оскільки без спільних політичних принципів неможливо створити ефективну систему наддержавного управління. Як зазначає Андрій Моравчик, політичну інтеграцію в межах ЄС доцільно пояснювати через концепцію ліберального міжурядового підходу, у якій центральна роль належить національним урядам. Дослідник підкреслює, що інтеграційні процеси відбуваються тоді, коли держави свідомо делегують частину суверенних повноважень задля отримання економічних і політичних переваг [78]. Політична інтеграція також передбачає формування спільної політики у різних сферах суспільного життя. Це може стосуватися екологічної політики, енергетики, транспорту, цифрового розвитку, освіти, науки та інновацій. Спільна політика дозволяє державам діяти більш узгоджено, уникати дублювання рішень і ефективніше використовувати ресурси.

Крім того, спільні політичні рішення підвищують роль інтеграційного об'єднання на міжнародній арені, оскільки група держав має значно більший вплив, ніж кожна держава окремо. Як зазначають Френк Шіммельфенніг і Бернд Ріттбергер, політична інтеграція в Європейському Союзі може бути пояснена через поєднання інституційних правил і стратегічної взаємодії держав. Дослідники підкреслюють, що розвиток ЄС відбувається через систему політичних компромісів між національними урядами, які, прагнучи зберегти контроль над ключовими рішеннями, водночас отримують вигоди від колективної співпраці [85, с. 30 – 90].

Водночас політична інтеграція є складним і суперечливим процесом, оскільки вона зачіпає питання державного суверенітету. Частина політичних сил у різних країнах може виступати проти передачі повноважень наднаціональним інституціям, вважаючи, що це обмежує незалежність держави у прийнятті рішень. Саме тому політична інтеграція завжди супроводжується дискусіями щодо меж інтеграції, рівня централізації влади та збереження національної ідентичності. У цьому контексті важливим є баланс між спільними інтересами інтеграційного об'єднання та національними інтересами окремих держав.

Ще однією важливою рисою політичної інтеграції є формування спільного політичного простору, у якому громадяни різних держав можуть брати участь у політичному житті на наднаціональному рівні. Як зазначає Ніал Ньюджент, політична інтеграція в межах Європейського Союзу може розглядатися як багаторівнева система управління, у якій владні повноваження розподілені між інституціями ЄС та державами-членами. Дослідник підкреслює, що інституційна структура ЄС формує специфічну модель розподіленого суверенітету, що базується на поєднанні наднаціонального та національного рівнів управління [80]. Це проявляється у діяльності спільних представницьких органів, участі громадян у виборах до наднаціональних інституцій, розвитку спільних політичних партій і рухів. Таким чином поступово формується не лише міждержавна співпраця, а й елементи спільної політичної спільноти.

Культурна інтеграція є важливою складовою інтеграційних процесів у Європі, оскільки вона безпосередньо пов'язана з формуванням спільних цінностей, норм, моделей поведінки та взаєморозуміння між народами. Слід зазначити, що на відміну від політичної та економічної інтеграції, які здебільшого реалізуються через інституції, законодавство та економічну співпрацю, культурна інтеграція відбувається значно повільніше, оскільки вона пов'язана зі свідомістю людей, їхньою ідентичністю, традиціями та історичною пам'яттю. Саме тому культурна інтеграція є більш глибоким і водночас більш складним процесом, ніж інші форми інтеграції. Як зазначає Європейська Комісія, культурна інтеграція в межах Європейського Союзу ґрунтується на збереженні та популяризації спільної культурної спадщини, підтримці мобільності митців і розвитку міжкультурного діалогу. У цьому контексті культура розглядається як один із ключових інструментів формування європейської ідентичності та зміцнення взаєморозуміння між громадянами держав-членів [49].

Культурна інтеграція не означає уніфікацію культур або зникнення національних особливостей. Навпаки, її основною ідеєю є поєднання культурного різноманіття та формування спільного культурного простору, у якому різні народи можуть зберігати свою самобутність, але водночас відчувати

належність до ширшої спільноти. У цьому контексті можна стверджувати, що культурна інтеграція базується на принципі «єдності в різноманітті», коли різні культури не зникають, а взаємодіють і взаємно збагачують одна одну.

Слід зазначити, що важливу роль у процесі культурної інтеграції відіграють освіта, наука, культурні обміни, засоби масової інформації, туризм та міжкультурна комунікація. Саме через освіту формується розуміння спільної історії Європи, її культурної спадщини, філософії, мистецтва та політичної думки. Студентські обміни, спільні наукові проекти, культурні програми та міжнародні заходи сприяють тому, що люди з різних країн починають краще розуміти менталітет, традиції та цінності один одного. Таким чином поступово формується спільний культурний простір, у якому зберігається різноманіття, але водночас з'являються спільні культурні орієнтири. Рада Європи розглядає культурне різноманіття як основу європейської єдності. У документах організації наголошується, що інтеграція не означає уніфікацію культур, а навпаки — їх взаємне збагачення через повагу до національних традицій [42].

Варто також підкреслити, що культурна інтеграція тісно пов'язана з формуванням спільних цінностей, серед яких особливе місце займають демократія, права людини, свобода слова, толерантність, рівність, повага до людської гідності та культурного різноманіття. Саме спільні цінності створюють основу для співпраці держав, оскільки без спільних ціннісних орієнтирів політична та економічна інтеграція була б значно складнішою. У цьому контексті культурна інтеграція виступає не лише як культурний, але й як соціально-політичний процес.

Можна стверджувати, що культурна інтеграція також сприяє формуванню спільної європейської ідентичності. Це не означає, що люди перестають ідентифікувати себе з власною нацією або державою, однак поряд з національною ідентичністю формується усвідомлення належності до ширшої європейської спільноти. ЮНЕСКО зазначає, що культура є важливим фактором сталого розвитку та соціальної згуртованості в Європі. Культурна інтеграція сприяє зменшенню конфліктів, формуванню спільних цінностей і розвитку

міжкультурної комунікації [95]. Людина може одночасно відчувати себе громадянином своєї держави і частиною європейського культурного та ціннісного простору. Саме така багаторівнева ідентичність є характерною рисою сучасної Європи. Як зазначає Кас Мудде, євроскептицизм слід розглядати у взаємозв'язку з ширшими політичними тенденціями, зокрема популізмом і радикальними рухами, які поступово підважують так званий «перемітивний консенсус» щодо розвитку Європейського Союзу [79].

Слід зазначити, що процес культурної інтеграції не є однозначним і може супроводжуватися певними труднощами та суперечностями. Зокрема, у деяких країнах можуть виникати побоювання щодо втрати національної культури, мови або традицій, що інколи стає підґрунтям для поширення євроскептичних настроїв. У цьому випадку культурна інтеграція сприймається не як взаємне збагачення культур, а як загроза національній ідентичності. Саме тому важливим завданням культурної інтеграції є не заміна національних культур, а створення умов для їх співіснування, розвитку та взаємодії. Герард Деланті розглядає культурну інтеграцію як процес «європеїзації», у межах якого відбувається трансформація національних культур через обмін і взаємний вплив. Він наголошує, що Європа не створює єдину культуру, а формує багаторівневу культурну систему [46].

На нашу думку, культурна інтеграція є складним і тривалим процесом взаємодії культур, формування спільних цінностей, розвитку міжкультурної комунікації та поступового формування спільного культурного простору. Вона не передбачає зникнення національних культур, а навпаки спрямована на збереження культурного різноманіття та його поєднання зі спільними європейськими цінностями. Сандра Лавенекс у своїх дослідженнях підкреслює, що культурна інтеграція в Європі формується через інституційні механізми ЄС, але її ефективність залежить від того, наскільки громадяни відчують спільну європейську ідентичність. Вона зазначає, що культурна єдність не може бути нав'язана зверху, а формується поступово через взаємодію суспільств [72]. Таким чином, культурна інтеграція виступає важливим елементом об'єднання

Європи, оскільки саме вона формує підґрунтя для взаєморозуміння між народами, розвитку співпраці та формування спільної європейської ідентичності.

Слід зазначити, що економічна інтеграція є одним із найпрактичніших аспектів об'єднання європейських держав, оскільки вона безпосередньо впливає на життя громадян та розвиток економік. На нашу думку, основна мета економічної інтеграції полягає у створенні умов для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, що дозволяє країнам максимально ефективно використовувати свої ресурси та підвищувати рівень добробуту населення. Варто підкреслити, що економічна інтеграція сприяє формуванню взаємозалежності держав, що зменшує ймовірність конфліктів і створює стимул для довготривалої співпраці. Науковці зазначають, що економічна інтеграція в ЄС створює як вигоди, так і ризики для держав-членів. Серед переваг виділяються зростання торгівлі та конкуренції, тоді як серед ризиків – асиметрія розвитку регіонів та залежність слабших економік від сильніших [35].

Економічна інтеграція включає кілька основних рівнів: створення спільного ринку, гармонізацію економічної політики, розвиток спільних фінансових та інвестиційних механізмів, а також підтримку слабших економік. Успішним прикладом економічної інтеграції є Єврозона, де спільна валюта забезпечує стабільність фінансових відносин та спрощує торгівлю між державами. Однак економічна інтеграція не позбавлена викликів: різні темпи розвитку економік, структурні відмінності та національні пріоритети можуть створювати напруження, що потребує гнучких механізмів вирішення проблем.

Варто підкреслити, що економічна інтеграція взаємопов'язана з політичною та культурною інтеграцією. Економічні рішення часто потребують підтримки політичних інституцій, а стабільна економіка сприяє розвитку культурних та освітніх програм, які зближують громадян. На нашу думку, без економічної інтеграції було б неможливо досягти ефективною координації політичної політики та створення спільного культурного простору. Як зазначає Пол де Грау, економічна інтеграція в Європейському Союзі особливо чітко проявляється в умовах функціонування валютного союзу. Дослідник підкреслює,

що «запровадження спільної валюти сприяє підвищенню економічної стабільності, однак водночас істотно обмежує можливості проведення самостійної національної монетарної політики» [45, с.118].

Інтеграційні процеси в сучасній Європі мають багатовимірний характер і включають політичну, економічну та культурну складові, які тісно взаємопов'язані та доповнюють одна одну. На нашу думку, саме комплексне поєднання цих аспектів забезпечує довготривалу стабільність, ефективність управління та розвиток спільного простору, у якому держави можуть співпрацювати без шкоди для своєї національної самобутності. Варто підкреслити, що кожна з форм інтеграції виконує власну функцію, проте лише їхня взаємодія створює міцну основу для об'єднання Європи.

Можна стверджувати, що політична інтеграція забезпечує формування правових рамок, інституційної структури та спільних правил прийняття рішень, що дозволяє державам узгоджувати політику та підтримувати стабільність у регіоні. Економічна інтеграція, у свою чергу, створює матеріальну основу для співпраці, забезпечує вільний рух товарів, капіталу та робочої сили, стимулює розвиток бізнесу та підвищує добробут громадян. Слід зазначити, що без економічної інтеграції політичні рішення не мали б належної ефективності, а стабільність політичної системи могла б бути уразливою до криз.

Культурна інтеграція виступає важливою ланкою, яка формує спільні цінності, ідентичність та взаєморозуміння між громадянами різних держав. На нашу думку, саме культурна взаємодія забезпечує довгострокову підтримку політичної та економічної інтеграції, оскільки люди, які знайомі з традиціями та культурними цінностями сусідів, легше погоджуються на спільні рішення та співпрацюють у різних сферах. Прикладом успішної культурної інтеграції є програма Erasmus, яка дозволяє студентам з різних країн навчатися в інших державах, взаємодіяти з різними культурними контекстами та формувати відчуття європейської спільноти. Можна стверджувати, що такі програми сприяють не лише освіті, а й формуванню культурного та соціального капіталу, який підтримує інституційну та економічну інтеграцію.

Отже, на нашу думку, лише комплексне поєднання політичної, економічної та культурної інтеграції дозволяє досягти справжнього об'єднання Європи. Слід зазначити, що успішна інтеграція потребує балансу між національними інтересами та спільними цілями, активної участі громадян, а також усвідомлення того, що співпраця є вигідною для всіх сторін. Варто підкреслити, що сучасна Європа демонструє, що взаємозалежність держав, підтримка спільних цінностей та розвиток культурного простору створюють передумови для стабільності, миру та процвітання на континенті. Можна стверджувати, що саме така гармонійна взаємодія політичних, економічних і культурних процесів формує міцний фундамент для майбутнього розвитку Європейського Союзу та його громадян.

1.2. Теоретичне підґрунтя євроскептицизму. «М'який» і «жорсткий», партійний та суспільний євроскептицизм.

В умовах поглиблення інтеграційних процесів у Європі дедалі більшої актуальності набуває явище євроскептицизму, яке виступає своєрідною реакцією на розвиток наднаціональних структур та політики європейського об'єднання. На нашу думку, євроскептицизм не слід розглядати виключно як негативне ставлення до інтеграції, оскільки він відображає ширший спектр поглядів, сумнівів і критичних оцінок щодо функціонування та перспектив розвитку європейського простору. Зростання євроскептичних настроїв у країнах Європи свідчить не лише про наявність проблем у самому інтеграційному процесі, але й про трансформацію політичної свідомості громадян та політичних еліт. Науковець Таггарт Пол стверджує «євроскептицизм є охопним поняттям, яке включає і умовну або кваліфіковану опозицію, і пряме, беззастережне заперечення процесу європейської інтеграції» [92, с. 366].

Можна стверджувати, що для глибшого розуміння природи євроскептицизму необхідно звернутися до його теоретичного підґрунтя, яке дозволяє розкрити сутність цього явища, його основні форми прояву та причини

виникнення. Олег Тарнавський зазначає, що «євроскептицизм спочатку ототожнювали з більш давнім терміном «анти-маркетинг», який означав негативне ставлення людей до участі Великобританії в Європейському Економічному Співтоваристві» [26, с. 339] Слід зазначити, що в науковій літературі євроскептицизм розглядається як багатовимірне поняття, що охоплює як повне заперечення європейської інтеграції, так і часткову критику окремих її аспектів. У цьому контексті важливим є розмежування так званого «жорсткого» та «м'якого» євроскептицизму, які відрізняються за ступенем неприйняття інтеграційних процесів та характером політичних вимог. У своїх аналізах Мюдде підкреслює, що євроскептицизм не є однорідним явищем, а складається з різних позицій – від умовної критики окремих політик ЄС до радикальних опозицій, які ставлять під сумнів саму ідею інтеграції» [79].

Варто підкреслити, що поряд із цим існує також поділ євроскептицизму за рівнем його прояву, зокрема на партійний та суспільний. На нашу думку, таке розмежування дозволяє більш комплексно проаналізувати явище, оскільки політичні партії можуть використовувати євроскептичні ідеї як інструмент політичної боротьби, тоді як у суспільстві ці настрої формуються під впливом економічних, соціальних та культурних факторів. Взаємодія між партійним і суспільним євроскептицизмом є взаємозалежною, адже політичні сили часто відображають або навіть посилюють настрої громадян. Євроскептицизм у партійних системах зазвичай виступає характерною позицією периферійних політичних сил, які використовують його як інструмент для відмежування та виокремлення себе від більш усталених і домінуючих партійних акторів [92].

Теоретичне підґрунтя євроскептицизму формується на перетині кількох підходів до розуміння європейської інтеграції, політичної влади та суспільних настроїв. Насамперед євроскептицизм доцільно розглядати як реакцію на сам процес інтеграції, який передбачає поступову передачу частини державного суверенітету на наднаціональний рівень. Така трансформація політичної системи викликає неоднозначне сприйняття, оскільки поряд із перевагами співпраці виникають побоювання щодо втрати контролю над внутрішньою політикою,

економікою та культурним розвитком. На думку Олега Тарнавського, «виникнення євроскептицизму є логічним і зрозумілим явищем, навіть більше – нормальним у демократичних суспільствах. Адже воно, власне, демонструє, наскільки та чи інша нація готова приймати чи протистояти різним глобальним катаклізмам, утворенням і викликам» [26, с.339].

У теоретичному вимірі євроскептицизм тісно пов'язаний із дискусією між прихильниками та критиками інтеграційних процесів. З одного боку, інтеграція розглядається як інструмент забезпечення миру, стабільності та економічного розвитку, з іншого – як фактор, що може обмежувати національний суверенітет і ускладнювати прийняття рішень на рівні окремих держав. У цьому контексті євроскептицизм виступає не лише як опозиція до інтеграції, а як форма критичного осмислення її напрямів, механізмів та наслідків. У книзі *On Extremism and Democracy in Europe* Мюдде зазначає, що процес європейської інтеграції більше не має автоматичного «пермітивного консенсусу» серед населення, що призвело до зростання критичних настроїв щодо ЄС [79].

Важливим елементом теоретичного підґрунтя євроскептицизму є концепція багаторівневого управління, яка передбачає існування кількох рівнів прийняття рішень – національного, наднаціонального та регіонального. Така система може сприяти ефективній координації політики, проте водночас створює відчуття віддаленості влади від громадян. Саме це відчуття часто стає підґрунтям для формування євроскептичних настроїв, оскільки люди не завжди розуміють механізми функціонування наднаціональних інституцій і не відчувають прямого впливу на процес прийняття рішень. Софія Василюпулу стверджує, що «євроскептицизм традиційно сприймався як маргінальне явище в дослідженнях про ЄС, але, як показано, його ознаки були присутні ще на ранніх етапах інтеграції, а сучасні підходи повинні охоплювати і партійну політику, і громадську думку, розглядаючи його як незалежну та залежну змінні одночасно» [94, с. 159].

Не менш важливим є економічний аспект теоретичного осмислення євроскептицизму. Інтеграція передбачає відкритість ринків, конкуренцію та

взаємозалежність економік, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки для окремих держав і соціальних груп. У більш розвинених країнах інтеграція часто асоціюється з розширенням можливостей, тоді як у менш розвинених або вразливих секторах економіки вона може сприйматися як загроза. Це створює підґрунтя для критичного ставлення до інтеграційної політики та формування економічно мотивованого євроскептицизму. Науковиця Наталія Карпчук стверджує, «євроскептицизм також розуміють як дискурсивне формування аргументів, котрі використовують політичні актори, коли відмовляються від політики ЄС» [25, с. 26].

Соціально-культурний вимір також відіграє значну роль у формуванні теоретичних основ євроскептицизму. Європейська інтеграція передбачає не лише економічне та політичне зближення, але й певний рівень культурної взаємодії, що може викликати занепокоєння щодо збереження національної ідентичності. У цьому випадку євроскептицизм виступає як реакція на глобалізаційні процеси, які сприймаються як загроза традиційним цінностям, мові та культурним практикам. Водночас варто враховувати, що такі настрої можуть посилюватися під впливом міграційних процесів і змін у соціальній структурі суспільства. Як зазначає Софія Василюпулу, «теоретично позиції партій щодо Європи можна концептуалізувати як тривимірні: по відношенню до принципу, практики та майбутнього співпраці з ЄС. З цього походять три типи євроскептицизму: відкидаючий, умовний, компромісний» [94, с.17].

Крім того, теоретичне підґрунтя євроскептицизму включає політичний вимір, пов'язаний із діяльністю партій, еліт і засобів масової інформації. Політичні актори можуть використовувати євроскептичні ідеї як інструмент мобілізації електорату, акцентуючи увагу на недоліках інтеграційної політики або національних інтересах. У цьому контексті євроскептицизм стає частиною політичного дискурсу та може трансформуватися залежно від внутрішньополітичної ситуації в країні.

Євроскептицизм не можна зводити лише до заперечення інтеграції, адже він відображає складну систему взаємодії інтересів, цінностей і очікувань різних

груп суспільства. Саме тому його дослідження дозволяє глибше зрозуміти не лише проблеми інтеграції, але й перспективи подальшого розвитку європейського простору.

Поділ євроскептицизму на «м'який» та «жорсткий» дозволяє більш точно зрозуміти характер критики європейської інтеграції та визначити глибину неприйняття наднаціональних процесів. На нашу думку, такий підхід є особливо важливим, оскільки не всі прояви євроскептицизму є радикальними або спрямованими на повний розрив із європейськими структурами. У цьому контексті «м'який» і «жорсткий» євроскептицизм відображають різні рівні ставлення до інтеграції – від обережної критики до принципового заперечення.

Як зазначає науковець Пол Таггарт, «жорсткий євроскептицизм передбачає принципове й беззастережне заперечення всього проєкту європейської політичної та економічної інтеграції, включно з опозицією до членства держав у Європейському Союзі або їхнього перебування в ньому. Натомість м'який євроскептицизм характеризується частковою або умовною критикою інтеграційних процесів, коли заперечуються окремі політики чи інституційні аспекти ЄС, але не відкидається сама ідея європейської інтеграції або членства загалом» [92, с. 365–366]. «М'який» євроскептицизм характеризується критичним, але не відверто негативним ставленням до європейської інтеграції. Його прихильники визнають загальну доцільність співпраці між державами, однак виступають проти окремих політик або рішень, які, на їхню думку, не відповідають національним інтересам. У цьому випадку інтеграція не заперечується як така, але ставиться під сумнів її конкретна форма або напрям розвитку. Можна стверджувати, що «м'який» євроскептицизм часто проявляється у вимогах реформування інституцій, перегляду окремих угод або обмеження впливу наднаціональних органів у певних сферах.

Прикладом «м'якого» євроскептицизму можна вважати позицію окремих політичних сил у Франції, які підтримують членство в Європейському Союзі, але виступають за посилення ролі національної держави у прийнятті економічних і соціальних рішень. Подібні настрої також можна спостерігати в Німеччині, де

частина політичного спектру критикує фінансову політику ЄС або механізми перерозподілу ресурсів, однак не ставить під сумнів сам факт участі країни в інтеграційному об'єднанні. Таким чином, «м'який» євроскептицизм можна розглядати як форму внутрішньої дискусії щодо вдосконалення інтеграційних процесів. Як зазначає Тарнавський Олег, «м'який» євроскептицизм вважається таким, коли його прихильники використовують риторику оспорювання стосовно певної європейської проблеми як частину їх політичного репертуару» [26, с. 339].

На відміну від цього, «жорсткий» євроскептицизм передбачає принципове неприйняття європейської інтеграції як політичного проєкту. Його прихильники виступають проти членства держави в Європейському Союзі або прагнуть суттєвого обмеження участі у спільних інституціях. У цьому випадку інтеграція розглядається як загроза національному суверенітету, економічній незалежності та культурній ідентичності. «Жорсткий» євроскептицизм має більш радикальний характер і часто супроводжується вимогами проведення референдумів щодо виходу з ЄС або перегляду основних засад співпраці. Науковці Олег Батрименко, Дмитро Неліпа та Олег Ткач стверджують, «жорсткий» євроскептицизм передбачає відверте неприйняття всього проєкту європейської політичної та економічної інтеграції та протидію приєднанню чи залишенню країни членом ЄС. «М'який» євроскептицизм, навпаки, передбачає випадкову опозицію до європейської інтеграції» [1, с.109].

Найбільш яскравим прикладом «жорсткого» євроскептицизму є вихід Великої Британії з Європейського Союзу, відомий як Brexit. У цьому випадку значна частина політичних еліт і громадян підтримала ідею припинення членства в ЄС, аргументуючи це необхідністю відновлення контролю над законодавством, кордонами та економічною політикою. Крім того, подібні настрої можна спостерігати у діяльності окремих політичних партій в Італії або Угорщині, які відкрито критикують європейські інституції та виступають за обмеження їхнього впливу. Як зазначає Ерай Огурлу, «тому жорсткий євроскептицизм означає “повне відкидання всього проєкту європейської політичної та економічної інтеграції та протидію приєднанню або збереженню членства в ЄС. З іншого

боку, м'який євроскептицизм передбачає “умовний або кваліфікований спротив європейській інтеграції”, що не є принциповою опозицією інтеграції, але відображає національні застереження щодо однієї або кількох політик інтеграції» [79, с. 23].

На нашу думку, різниця між «м'яким» та «жорстким» євроскептицизмом полягає не лише у ступені критики, але й у підходах до майбутнього європейської інтеграції. Якщо «м'який» євроскептицизм орієнтований на реформування та вдосконалення системи, то «жорсткий» фактично ставить під сумнів саму доцільність її існування. Водночас варто враховувати, що ці дві форми не є повністю ізольованими: у певних умовах «м'який» євроскептицизм може трансформуватися у більш радикальний, особливо під впливом економічних криз, політичної нестабільності або соціальних змін.

Поділ на «м'який» та «жорсткий» євроскептицизм дозволяє глибше зрозуміти природу цього явища та його роль у сучасній Європі. Такий підхід дає можливість не лише класифікувати різні форми критики інтеграції, але й проаналізувати їхній вплив на політичні процеси, суспільні настрої та перспективи розвитку європейського простору. На нашу думку, саме різноманітність проявів євроскептицизму свідчить про складність і багатовимірність інтеграційних процесів, які потребують постійного осмислення та адаптації.

Поряд із поділом на «м'який» та «жорсткий» євроскептицизм важливим є також розмежування цього явища за рівнем його прояву, зокрема на партійний та суспільний. Такий підхід дозволяє більш комплексно проаналізувати євроскептицизм, оскільки він існує не лише як політична ідеологія, але й як певний тип суспільних настроїв, що формуються під впливом різних факторів. На нашу думку, саме взаємодія між політичними акторами та громадянами визначає масштаби поширення євроскептичних ідей у сучасній Європі.

Партійний євроскептицизм проявляється у діяльності політичних партій, які відкрито критикують європейську інтеграцію або окремі напрями політики Європейського Союзу. Такі партії можуть використовувати євроскептичну

риторику як інструмент політичної мобілізації, апелюючи до питань національного суверенітету, економічної безпеки або культурної ідентичності. На думку Наталії Карпчук, «праві євроскептичні партії зазвичай асоціюються з культурним аспектом опозиції в ЄС, тоді як їхня ліва альтернатива традиційно коренить свій скептицизм в економіці. Ультраправі партії є практично в кожній країні-членові ЄС: Національний фронт у Франції, Північна ліга в Італії, Голландська партія свободи в Нідерландах, Партія свободи в Австрії, Золотий світанок у Греції, Йоббік в Угорщині, Світанок прямої демократії в Чехії, АТАКА в Болгарії й т.ін» [25, с.28].

Водночас рівень критики може бути різним: одні політичні сили виступають за реформування ЄС, інші – за суттєве обмеження його впливу або навіть вихід держави з його складу. Наприклад, у Франції політичні сили правого спрямування неодноразово наголошували на необхідності перегляду повноважень наднаціональних інституцій та посилення ролі національної держави. У Німеччині окремі партії критикують фінансову політику ЄС, зокрема механізми підтримки інших країн, що, на їхню думку, створює додаткове навантаження на національну економіку.

Суспільний євроскептицизм, у свою чергу, формується на рівні громадян і відображає їхнє ставлення до інтеграційних процесів. Він не завжди має чітко оформлений політичний характер, але проявляється через громадську думку, результати опитувань, участь у референдумах або рівень підтримки певних політичних сил. На нашу думку, суспільний євроскептицизм часто є більш емоційним і залежить від конкретних соціально-економічних умов, у яких перебуває населення. Наприклад, під час економічних криз або зростання безробіття частина громадян може сприймати інтеграцію як фактор нестабільності, навіть якщо об'єктивно вона має і позитивні наслідки. Як зазначають Олег Батрименко, Дмитро Неліпа та Олег Ткач, «механізми формування євроскептичних настроїв у суспільстві пов'язані з певними політичними, соціальними та інституційними факторами, що перевели

евроскептицизм із окремого політичного феномену до значущого компоненту партійних та суспільних дискурсів» [1, с. 109].

Показовим прикладом взаємодії партійного та суспільного євроскептицизму є референдум щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу. У цьому випадку політичні сили, які виступали за вихід, активно використовували суспільні настрої, пов'язані з міграцією, економічною політикою та питанням суверенітету. Водночас саме підтримка значної частини населення зробила можливим реалізацію цього політичного рішення. Це свідчить про те, що партійний і суспільний євроскептицизм не існують окремо, а взаємно підсилюють один одного.

На нашу думку, важливо враховувати, що суспільний євроскептицизм може існувати навіть у тих країнах, де політичні еліти загалом підтримують європейську інтеграцію. У таких випадках виникає розрив між позицією влади та настроями громадян, що може призводити до політичної напруги або зміни електоральних уподобань. Водночас політичні партії можуть не лише відображати ці настрої, але й формувати їх, використовуючи інформаційні ресурси та публічні дискусії.

Поділ євроскептицизму на партійний та суспільний дозволяє глибше зрозуміти механізми його поширення та впливу на політичні процеси. Партійний рівень демонструє, як євроскептичні ідеї трансформуються у конкретні політичні програми та рішення, тоді як суспільний рівень відображає реальне ставлення громадян до інтеграції. На нашу думку, саме взаємодія цих двох рівнів визначає динаміку розвитку євроскептицизму в Європі та його вплив на майбутні інтеграційних процесів.

Отже, аналіз різних форм євроскептицизму дозволяє зробити висновок, що це явище є значно складнішим, ніж просте заперечення європейської інтеграції. На нашу думку, євроскептицизм виступає своєрідним індикатором тих процесів і суперечностей, які виникають у межах функціонування європейського простору. Він відображає не лише політичні позиції окремих партій, але й ширші

суспільні настрої, пов'язані з економічними, соціальними та культурними змінами.

Поділ на «м'який» та «жорсткий» євроскептицизм демонструє різний рівень критичного ставлення до інтеграції. «М'який» євроскептицизм, на нашу думку, можна розглядати як конструктивну форму критики, яка спрямована на вдосконалення інтеграційних механізмів і адаптацію політики Європейського Союзу до потреб держав-членів. У свою чергу, «жорсткий» євроскептицизм відображає більш радикальну позицію, що базується на недовірі до наднаціональних інституцій та прагненні відновити повний контроль на національному рівні. Такий підхід свідчить про глибші структурні та ідентифікаційні проблеми, які не завжди можуть бути вирішені в межах існуючої інтеграційної моделі.

Не менш важливим є розмежування партійного та суспільного євроскептицизму, яке дозволяє зрозуміти, як саме ці ідеї функціонують у політичному та соціальному середовищі. Партійний рівень відображає інституціоналізацію євроскептичних поглядів у вигляді політичних програм і стратегій, тоді як суспільний рівень демонструє реальне ставлення громадян до інтеграції. На нашу думку, особливу увагу слід приділяти взаємозв'язку між цими рівнями, адже політичні сили можуть як відображати громадські настрої, так і активно впливати на їх формування.

Варто підкреслити, що всі зазначені форми євроскептицизму не існують ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії. У певних умовах «м'який» євроскептицизм може трансформуватися у «жорсткий», особливо в періоди економічної нестабільності або політичної кризи. Водночас суспільні настрої можуть посилюватися під впливом політичної риторики, що свідчить про динамічний характер цього явища.

Таким чином, на нашу думку, євроскептицизм слід розглядати не лише як виклик для європейської інтеграції, але й як її невід'ємну складову, що стимулює переосмислення існуючих підходів і пошук нових моделей співпраці. Саме через критичне ставлення та різноманітність поглядів формується більш гнучка та

адаптивна система інтеграції, здатна реагувати на сучасні виклики та потреби як держав, так і громадян.

1.3. Генеза і розвиток євроскептицизму

Проблематика генези та розвитку євроскептицизму займає важливе місце у дослідженні сучасних політичних процесів у Європі, оскільки дозволяє простежити, як змінювалося ставлення до європейської інтеграції на різних етапах її становлення. На нашу думку, євроскептицизм не виник раптово як реакція на окремі події, а формувався поступово разом із розвитком самого інтеграційного проєкту, відображаючи складну динаміку взаємодії між національними інтересами держав та наднаціональними тенденціями. Як зауважує науковець Олег Тарнавський, «поширення ж євроскептицизму як ідеї та наукової концепції було зумовлено, в т.ч., наявністю великої кількості літератури по цій тематиці, яка виходила на ринок, збираючи різні випадки євроскептицизму» [26, с.339]. Марія Майніна також стверджує, що «з посиленням розширення ЄС і поглибленням інтеграційних процесів почали зростати й критичні настрої щодо діяльності Європейського Союзу – явище, яке отримало назву «євроскептицизм» і стало помітним політичним трендом» [18, с.45].

На ранніх етапах європейської інтеграції критичне ставлення до ідеї об'єднання було менш помітним і здебільшого обмежувалося політичними елітами. Це пояснюється тим, що післявоєнний період характеризувався прагненням забезпечити стабільність, уникнути нових конфліктів і створити умови для економічного відновлення. У таких умовах інтеграція сприймалася переважно як позитивний і необхідний процес. Однак із часом, у міру поглиблення інтеграційних механізмів, почали проявлятися й альтернативні погляди, що ставили під сумнів окремі аспекти цього процесу. Олександр Лапін стверджує, «євроскептицизм виник як критичне ставлення суспільства до процесів європейської інтеграції та політичних рішень, що походять від

Європейського Союзу, у перших дослідженнях його визначали лише як недостатню підтримку подальшого процесу інтеграції» [15, с. 23].

Розвиток євроскептицизму тісно пов'язаний із ускладненням структури самого європейського об'єднання. Розширення повноважень наднаціональних інституцій, запровадження спільних політик, а також поглиблення економічної взаємозалежності держав створили нові виклики, які по-різному сприймалися як політичними акторами, так і громадянами. У цьому контексті євроскептицизм почав набувати більш виразних форм, поступово переходячи від поодиноких критичних оцінок до системного явища, що впливає на політичний порядок денний. Науковиця Карпчук Наталія стверджує, «концепт «євроскептицизм» традиційно позначає тих, хто є скептиком або виявляє опозицію до подальшої європейської інтеграції, іноді – у поєднанні з бажанням відновити національний суверенітет у поточному процесі європейської інтеграції» [25, с.26].

На нашу думку, дослідження генези євроскептицизму дозволяє не лише зрозуміти причини його виникнення, але й виявити закономірності його поширення та трансформації. Особливо важливим є аналіз тих історичних, політичних та соціально-економічних факторів, які сприяли формуванню критичного ставлення до інтеграції. Саме через вивчення цих процесів можна більш об'єктивно оцінити сучасний стан євроскептицизму та його вплив на подальший розвиток європейського простору. Наталія Карпчук зазначає, «природа євроскептицизму є реактивною: євроскептичні аргументи стосуються не лише самого процесу європейської інтеграції, а й дискурсу виправдання, що використовують політичні актори для легітимізації цього процесу» [25, с.26].

Генеза євроскептицизму пов'язана з поступовим формуванням і розвитком європейської інтеграції, оскільки саме розширення співпраці між державами створювало підґрунтя не лише для підтримки об'єднувачих процесів, але й для їх критичного осмислення. На нашу думку, витoki євроскептицизму варто шукати ще на ранніх етапах післявоєнної Європи, коли почали формуватися перші ідеї наднаціонального об'єднання. Попри загальне прагнення до миру та стабільності, частина політичних еліт і суспільства вже тоді висловлювала

обережність щодо передачі частини суверенітету спільним інституціям. Початкові прояви євроскептичних настроїв були пов'язані з побоюваннями втрати національного контролю над ключовими сферами політики. Наприклад, у Великій Британії ще з середини ХХ століття існувала традиція обережного ставлення до європейських інтеграційних проєктів. Британська політична культура історично ґрунтувалася на ідеї парламентського суверенітету, що ускладнювало сприйняття наднаціональних механізмів ухвалення рішень. Саме тому участь країни в інтеграційних процесах супроводжувалася постійними дискусіями та сумнівами, які згодом стали підґрунтям для більш масштабних євроскептичних настроїв.

У міру розвитку інтеграції, зокрема зі створенням спільного ринку та розширенням сфер співпраці, євроскептицизм почав набувати більш чітких форм. На нашу думку, одним із ключових факторів його формування стала поява відчуття «дистанції» між громадянами та наднаціональними інституціями. Чим складнішою ставала структура управління, тим більше виникало запитань щодо прозорості прийняття рішень і можливості впливу на них з боку населення. Це поступово формувало недовіру, яка ставала основою для критичного ставлення до інтеграції. Важливим етапом у розвитку євроскептицизму стали 1990-ті роки, коли інтеграційні процеси значно поглибилися. Запровадження нових форм співпраці, посилення ролі спільних інституцій та розширення компетенцій наднаціональних органів викликали активні дискусії в різних країнах. Саме в цей період євроскептицизм почав виходити за межі вузьких політичних кіл і став предметом суспільного обговорення. У деяких державах громадяни почали сприймати інтеграцію не лише як можливість, але й як потенційну загрозу національним інтересам. Олег Фінасов стверджує, що «євроскептицизм виникає з критичного ставлення до інституцій ЄС, особливо внаслідок супротиву щодо втрати національного суверенітету та небажання певних країн віддавати частину влади над своїми політичними та економічними процесами ЄС. Це явище сформувалося після розширення інтеграційних механізмів ЄС у 1980–1990-х роках» [28, с. 25].

Окрему роль у формуванні євроскептицизму відіграли референдуми щодо європейських угод. У ряді країн результати таких голосувань продемонстрували неоднозначне ставлення населення до інтеграції. Наприклад, у Франції та Нідерландах відхилення проєкту конституційного договору Європейського Союзу стало сигналом про зростання недовіри до подальшого поглиблення інтеграції. Це показало, що навіть у країнах-засновниках існує значна частина громадян, які критично оцінюють напрям розвитку Європи.

Не менш важливим фактором генези євроскептицизму стали економічні кризи. Фінансова криза 2008 року та її наслідки суттєво вплинули на ставлення громадян до інтеграційних процесів. У країнах, які зазнали економічних труднощів, зросло невдоволення політикою Європейського Союзу, зокрема у сфері фінансової допомоги та бюджетних обмежень. У Греції, Італії та Іспанії це призвело до посилення критики європейських інституцій, які сприймалися як такі, що нав'язують жорсткі економічні рішення. На думку Михайла Якимчука «євроскептицизм розпочинався як латентне явище, але з посиленням економічних і соціальних викликів, а також із розширенням ЄС на країни Центральної та Східної Європи він набув значного політичного звучання» [99, с. 145].

Ще одним важливим етапом у розвитку євроскептицизму стала міграційна криза 2015 року. Значне зростання потоків мігрантів викликало гострі дискусії щодо спільної політики Європейського Союзу у сфері безпеки та контролю кордонів. У багатьох країнах це стало підґрунтям для зростання недовіри до наднаціональних рішень і посилення підтримки політичних сил, які виступали за обмеження інтеграції. На нашу думку, саме поєднання економічних і соціокультурних факторів зробило євроскептицизм більш масовим явищем.

Кульмінацією розвитку євроскептицизму можна вважати рішення Великої Британії про вихід з Європейського Союзу. Ця подія стала не лише політичним, але й символічним проявом тривалого процесу формування критичного ставлення до інтеграції. Вона продемонструвала, що євроскептицизм може мати реальні політичні наслідки та впливати на майбутні інтеграційні процесів. Як

зазначає Михайло Якимчук, «опозиція до ЄС з'явилася разом із початком формування організації, проте у ХХ ст. рівень підтримки ЄС зростав, а євроскептицизм був латентним. Упродовж часу, зокрема після економічних та міграційних криз, євроскептичні настрої перейшли у практичну фазу, що призвело до безпрецедентних процесів, наприклад Brexit» [99, с. 144].

На нашу думку, генеза євроскептицизму свідчить про те, що він є природною складовою розвитку інтеграції. Кожен етап поглиблення співпраці супроводжується не лише підтримкою, але й критикою, яка відображає різноманітність інтересів і поглядів у європейському суспільстві. Саме тому євроскептицизм не варто розглядати виключно як негативне явище, адже він також виконує функцію коригування інтеграційного процесу, змушуючи політичні інституції враховувати потреби та очікування громадян.

Витоки євроскептицизму мають глибокі історичні, політичні та соціально-економічні корені, а його розвиток тісно пов'язаний із еволюцією європейської інтеграції. Від початкових сумнівів і обережності до відкритої критики та політичних рішень, таких як вихід окремих держав, євроскептицизм пройшов складний шлях становлення. Це свідчить про його значущість як чинника, що впливає на сучасні політичні процеси в Європі та визначає подальші перспективи розвитку інтеграційного проєкту.

Розвиток євроскептицизму, як продовження його генези, відображає динаміку змін у європейській політиці та суспільній свідомості протягом другої половини ХХ та початку ХХІ століття. На нашу думку, цей процес характеризується не лише посиленням критичного ставлення до інтеграції, а й появою різних форм та інтенцій, що залежать від конкретних історичних та соціально-економічних умов у кожній країні.

Одним із ключових етапів розвитку євроскептицизму стали 1970–1980-ті роки. У цей період розширення Європейського економічного співтовариства, а пізніше Європейського Союзу супроводжувалося активним обговоренням втрати частини національного суверенітету. Наприклад, у Великій Британії політична еліта та частина суспільства висловлювали обережність щодо

зобов'язань, пов'язаних із спільним ринком, особливо у сфері регулювання торгівлі та міграційної політики. Подібні настрої проявлялися і в інших країнах, де населення почало відчувати економічний тиск від інтеграційних зобов'язань. Карпчук Наталія стверджує, «євроскептицизм має витoki не лише у критиці внутрішніх політичних рішень ЄС, але й у сприйнятті ролі Союзу у глобальній політиці безпеки. Ця критика простежується з моменту розгортання активної зовнішньої політики ЄС у 1990-х роках» [25, с. 32].

У 1990-ті роки поглиблення інтеграційних процесів, зокрема підписання Маастрихтського договору 1992 року, активізувало євроскептичні настрої у багатьох державах-членах. Договір запроваджував євро як спільну валюту, а також зміцнював наднаціональні інституції. У Німеччині та Франції це спричинило дебати щодо балансу між національними інтересами та перевагами інтеграції. У Великій Британії, зокрема, політичні сили, такі як Консервативна партія, почали більш активно критикувати напрямок інтеграції, формуючи ранні прояви партійного євроскептицизму.

2000-ні роки та економічна криза 2008 року стали переломним моментом у розвитку євроскептицизму. В умовах фінансових труднощів у країнах Південної Європи, таких як Греція, Іспанія та Італія, виникло широке громадське невдоволення політикою ЄС щодо бюджетної дисципліни та механізмів підтримки. Це призвело до зміцнення критичних політичних рухів і партій, які активно виступали проти «жорсткої» економічної політики ЄС. На нашу думку, саме в цей період євроскептицизм почав проявлятися не лише як політична риторика, а й як масове соціальне явище, що впливало на виборчі настрої та політичну стабільність.

Міграційна криза 2015 року стала ще одним каталізатором розвитку євроскептицизму. Наплив біженців і мігрантів з Близького Сходу та Африки викликав активні дискусії про політику відкритих кордонів та безпеку. У країнах Центральної та Східної Європи, таких як Угорщина та Польща, це призвело до посилення позицій політичних сил із «жорстким» євроскептичним підходом, що акцентували увагу на захисті національних інтересів і культурної ідентичності.

Кульмінацією розвитку євроскептицизму можна вважати референдум у Великій Британії 2016 року щодо виходу з ЄС, відомий як Brexit. Рішення громадян про вихід продемонструвало, що критичне ставлення до інтеграції, яке формувалося десятиліттями, здатне призвести до значних політичних наслідків. Водночас цей приклад показав, що євроскептицизм є не лише наслідком економічних чи політичних чинників, але й результатом культурних і соціальних настроїв, які впливають на прийняття рішень на національному рівні.

На нашу думку, розвиток євроскептицизму свідчить про його динамічний та багатовимірний характер. Він взаємодіє з політичними, економічними та культурними процесами, адаптується до нових умов і реагує на кризові явища. Кожен новий етап інтеграції супроводжується виникненням нових форм критики, що, з одного боку, стимулює вдосконалення європейських механізмів, а з іншого — іноді провокує політичну напругу і соціальні конфлікти.

Таким чином, розвиток євроскептицизму демонструє, що він є невід'ємною складовою європейської інтеграції, яка відображає складну взаємодію між наднаціональними структурами та національними інтересами. Вивчення цих процесів дозволяє глибше зрозуміти сучасні політичні тенденції в Європі та прогнозувати можливі сценарії розвитку інтеграційного проєкту.

Висновки до розділу 1

Узагальнюючи зміст підрозділів, присвячених інтеграційним процесам у Європі та явищу євроскептицизму, доцільно зазначити, що сучасний європейський простір формується під впливом складної взаємодії об'єднавчих і критичних тенденцій. На нашу думку, політична, економічна та культурна інтеграція виступають не лише як інструменти співпраці між державами, але й як фундаментальна ідея, що визначає напрям розвитку Європи. Вони створюють умови для стабільності, економічного зростання та формування спільних цінностей, водночас зберігаючи різноманітність національних моделей розвитку.

Політична інтеграція забезпечує інституційні рамки функціонування європейського простору, сприяючи координації політики та узгодженню інтересів держав. Економічна інтеграція формує матеріальну основу співпраці, стимулює розвиток ринку та підвищує рівень добробуту громадян. Культурна інтеграція, у свою чергу, створює підґрунтя для взаєморозуміння та формування спільної ідентичності, що є важливою умовою довготривалого існування інтеграційного проєкту. На нашу думку, саме поєднання цих трьох складових дозволяє говорити про Європу як про цілісну систему, здатну адаптуватися до викликів сучасності.

Водночас розвиток інтеграційних процесів неминує супроводжується появою критичного ставлення до них, що знаходить своє відображення у феномені євроскептицизму. Теоретичний аналіз цього явища показує, що воно є багатовимірним і включає різні форми прояву – від «м'якої» критики окремих аспектів інтеграції до «жорсткого» заперечення самого її існування. Поділ на партійний та суспільний євроскептицизм дозволяє глибше зрозуміти механізми його функціонування, оскільки він охоплює як політичний рівень, так і сферу громадської думки.

На нашу думку, євроскептицизм не слід розглядати виключно як негативне явище, адже він виконує важливу функцію зворотного зв'язку в системі європейської інтеграції. Саме через критику виявляються слабкі сторони інтеграційної політики, що створює передумови для її коригування та вдосконалення. Водночас надмірне посилення євроскептичних настроїв може призводити до дестабілізації політичної ситуації та ускладнювати подальший розвиток інтеграційного проєкту.

Дослідження генези та розвитку євроскептицизму показало, що це явище має глибокі історичні корені та формується паралельно з еволюцією європейської інтеграції. Від початкових сумнівів і обережного ставлення до передачі суверенітету до сучасних форм політичного та суспільного протесту євроскептицизм пройшов складний шлях трансформації. Особливо показовими є приклади, коли євроскептицизм набуває практичного виміру та впливає на

прийняття стратегічних рішень державами. Це свідчить про те, що він перестає бути лише теоретичною категорією і стає реальним фактором політичного процесу. Саме в цьому проявляється його значущість для розуміння сучасних тенденцій у Європі.

Отже, інтеграція та євроскептицизм не є взаємовиключними явищами, а існують у тісному взаємозв'язку, формуючи складну та динамічну систему розвитку Європейського Союзу. З одного боку, інтеграція сприяє об'єднанню держав і створенню спільного простору, з іншого – євроскептицизм стимулює критичне переосмислення цього процесу. На нашу думку, саме баланс між цими двома тенденціями визначає подальші перспективи розвитку Європи, забезпечуючи її здатність реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, зберігаючи при цьому стабільність.

РОЗДІЛ 2

ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Євроскептицизм у Німеччині

Федеративна Республіка Німеччини з часу заснування Європейського Союзу була не лише локомотивом його економіки, а й центром інтеграційних процесів.

Послідовна політика таких канцлерів, як Конрад Аденауер, Гельмут Коль та Ангела Меркель перетворили ФРН на фактичного лідера ЄС, який чи не найбільшою мірою серед усіх держав-членів впливав на його політику. Відтак до 2000-их років євроскептичних тенденцій в німецькому політикумі або не було, або вони були маргінальними.

Однак низка глобальних викликів, і насамперед – наслідки світової фінансової кризи 2008 року – суттєво посилили в Німеччині євроскептичні настрої. Як наслідок – виникли політичні сили, які наразі репрезентують ці тенденції німецького суспільства. Мова йде в першу чергу про такі політичні партії як «Альтернатива для Німеччини» та «Блок Сари Вагенкнехт».

Партія «Альтернатива для Німеччини» (німецькою – *Alternative für Deutschland, AfD*) була заснована 6 лютого 2013 року (перший установчий партійний з'їзд відбувся 14 квітня 2014 року) як реакція на наслідки фінансової кризи 2008 року, що супроводжувалася фінансовими та бюджетними труднощами різного масштабу в низці країн ЄС: Греції, Ірландії, Португалії. Будучи різким і послідовним критиком і опонентом політики чинного канцлера Ангели Меркель, «Альтернатива для Німеччини» (АдН) в той же час позиціонувала себе як політичну силу, яка виступає проти розширення Євросоюзу, а щодо самого ЄС – проти подальших інтеграційних тенденцій.

Особлива критика у програмових документах партії була зосереджена на функціонуванні євро та реакції брюссельських структур на фінансову кризу 2008 року. Як зазначає Олександр Шеховцов, партія «Альтернатива для Німеччини»

(AfD), яка виникла як політична альтернатива мейнстримним німецьким партіям, на початковому етапі зосереджувалася на критиці єврозони. Згодом її програмні позиції включали вимоги перегляду відносин з Європейським Союзом, аж до можливого виходу з євро та навіть з самого ЄС [31]. Можна стверджувати, що початкова програма АдН була всуціль євроскептичною, однак обмежувалася економічно-фінансовою сферою. На з'їзді АдН у квітні 2014 року делегати затвердили програму, з якою партія планувала йти на вибори до Європарламенту, під назвою «Мужність для Німеччини. За Європу різноманіття». У цьому документі фіксувалася позиція «Альтернативи» не лише підтримки принципу національного суверенітету держав у ЄС, а й доволі радикальні вимоги відмови від євро шляхом «впорядкованого розпуску єврозони» [33]. Більше того: євро називалося «політичним проектом, який ставить під загрозу європейську ідею» [33]. Виступаючи за «Європу суверенних держав», АдН декларувала опір федералістським тенденціям в політиці ЄС. Як зазначає Сара Хоболт, «AfD була заснована у 2013 році як партія одного питання, що виступала проти євро та програм фінансової допомоги країнам Південної Європи» [64]. Як зазначила Аліс Вайдель, лідерка АдН, «широко правий Alternative for Germany (AfD) підняв ідею проведення референдуму про вихід Німеччини з Європейського Союзу, як це зробив Великобританія, якщо реформи ЄС не будуть можливі і Союз не поверне суверенітет державам-членам» [34].

В подальшому еволюція програмових ідей «Альтернативи для Німеччини» характеризується відходом від виключної критики євро і масштабується до критики усєї політики Євросоюзу, насамперед – в питаннях імміграції та бюджету. Упродовж 2015-2019 років навколо вказаної партії сформувався радикальний євроскептичний дискурс, спричинений Європейською міграційною кризою 2015 року, коли внаслідок «арабської весни» Європа зазнала припливу сотень тисяч мігрантів, а Німеччина стала ключовою країною їхнього притулку. Спочатку AfD дотримувалася поміркованої євроскептичної позиції, зосереджуючись переважно на критиці євро та механізмів фінансової підтримки країн єврозони. Однак приблизно з 2015 року партія помітно змістилася в бік

більш жорсткого євроскептицизму й націоналістичного курсу: вона почала вимагати скорочення впливу інституцій ЄС, повернення значної частини повноважень на національний рівень, а окремі її представники навіть допускають можливість повного виходу Німеччини з Європейського Союзу у разі відсутності реформ [56].

Програмові положення АдН у 2020-их роках характеризуються переходом до критики інституційних засад ЄС – аж до того, що у 2024-2026 роках партія висунула вимогу виходу Німеччини з Європейського Союзу (Dexit). Як зазначає український дослідник Антон Шеховцов, «AfD в ідеологічному плані можна назвати і проросійською, і антиукраїнською. Загалом це партія, яка не поділяє цінностей ліберальної демократії» [83].

Попри значний електоральний прогрес «Альтернативи для Німеччини», особливо у східно-німецьких землях, ідея «Dexit» знаходить слабку підтримку як у експертного середовища, так і серед німецьких виборців. Опитування, опубліковане на початку 2024 року Фондом Конрада Аденауера (KAS), пов'язаним з консервативним Християнсько-демократичним союзом (ХДС), показало, що 87% німців проголосували б за те, щоб залишитися в ЄС на референдумі. Німецька асоціація малого та середнього бізнесу (BVMW) висловила ще більш різку думку, назвавши план AfD «економічною місією камікадзе» [56].

Однак євроскептичні ідеї «Альтернативи для Німеччини», попри невідтримку ідеї виходу ФРН з ЄС, все ж знаходять суттєву підтримку серед німецьких виборців. Коли у 2013-му році на перших своїх виборах до Бундестагу партія не пододала п'ятивідсотковий виборчий бар'єр, набравши 4,7%, то у 2017-му на фоні міграційної кризи АдН набрала 12,6% голосів, вперше пройшовши до Бундестагу як третя найбільша сила та головна опозиційна партія. Маючи особливу популярність у східно-німецьких землях, у 2024-му році в Тюрингії АдН вперше в історії посіла перше місце на земельних виборах (понад 32%), а в Саксонії та Бранденбурзі – друге з мінімальним відставанням. На нашу думку, це свідчить про посилення євроскептичних, популістичних настроїв у

німецькому суспільстві, і починає становити загрозу провадженню координованої спільної політики ЄС у політичній, економічній, соціальних та ін. сферах. Важливо, що початково діяльність цієї партії була зосереджена саме на критиці європейської інтеграції.

Це підтверджує і нинішня популярність іншої євроскептичної партії у Німеччині – Блок Сари Вагенкнехт.

На відміну від «жорстких» євроскептиків (як-от «Альтернатива для Німеччини», які закликають до виходу з ЄС), BSW не пропонує ліквідувати Євросоюз. Проте їхня риторика містить глибоку критику нинішньої структури ЄС. Програмові документи BSW декларують необхідність так званого «перезавантаження» ЄС, відмову від політики європейської централізації та спільних стандартів – насамперед в економічній та екологічній політиках.

Подальший аналіз діяльності Блоку Сари Вагенкнехт (BSW) свідчить про те, що ця політична сила репрезентує дещо інший тип євроскептицизму, який не спрямований на руйнування Європейського Союзу як такого, але передбачає його суттєву трансформацію. На нашу думку, така позиція є характерною для так званого «м'якого» євроскептицизму, який, на відміну від радикальних підходів, зосереджується на перегляді окремих політик і механізмів функціонування ЄС. Як зазначається в українських аналітичних матеріалах, Сара Вагенкнехт «виступає з різкою критикою економічної політики ЄС, зокрема санкційної політики та надмірного впливу наднаціональних інституцій на держави-члени» [5].

Особливістю риторики BSW є поєднання соціально-економічної критики з елементами державницького підходу. Партія акцентує увагу на тому, що сучасна модель інтеграції, на її думку, надто орієнтована на інтереси великих корпорацій та фінансових структур, тоді як потреби звичайних громадян відходять на другий план. У цьому контексті євроскептицизм набуває соціального виміру, оскільки критиці піддається не лише інституційна архітектура ЄС, але й результати його економічної політики.

Водночас варто зазначити, що зростання популярності як «Альтернативи для Німеччини», так і Блоку Сари Вагенкнехт свідчить про більш глибокі процеси трансформації політичного простору ФРН. На нашу думку, євроскептицизм у Німеччині вже не є маргінальним явищем, як це було до 2000-х років, а поступово інтегрується в основний політичний дискурс. Це означає, що критика європейської інтеграції перестає бути винятково позицією окремих радикальних сил і стає частиною ширшої суспільної дискусії. Водночас підкреслюється, що її політична позиція базується не на запереченні самої ідеї європейської інтеграції, а на прагненні її реформування. Зокрема наголошується, «Вагенкнехт виступає за Європу суверенних держав, де ключові рішення мають ухвалюватися на національному рівні» [3].

Суттєвим фактором, який впливає на розвиток євроскептичних настроїв у Німеччині, є також поєднання зовнішніх і внутрішніх викликів. До зовнішніх можна віднести глобальні економічні кризи, міграційні процеси, а також зміни у геополітичному середовищі. Внутрішні ж чинники пов'язані з соціальною нерівністю, регіональними диспропорціями та різним рівнем економічного розвитку між західними та східними федеральними землями. Саме у східній частині Німеччини підтримка євроскептичних сил є найбільшою, що, на нашу думку, пояснюється історичними особливостями розвитку цих регіонів та відчуттям соціальної незахищеності. Крім того, у публіцистичних матеріалах звертається увага на її критику соціально-економічного курсу ЄС: «вона неодноразово підкреслювала, що сучасна політика Європейського Союзу не враховує інтереси широких верств населення та сприяє зростанню соціальної нерівності» [4].

Крім того, важливу роль відіграє фактор політичної комунікації. Євроскептичні партії активно використовують прості та зрозумілі меседжі, які апелюють до емоцій виборців, зокрема до питань безпеки, ідентичності та економічної стабільності. У результаті формується образ Європейського Союзу як структури, що нібито обмежує можливості національної держави. На нашу

думку, така інтерпретація не завжди відповідає реальності, проте вона є ефективною з точки зору мобілізації електорату.

Важливо також підкреслити, що попри зростання популярності євроскептичних партій, Німеччина залишається однією з найбільш проєвропейських країн. Високий рівень підтримки членства в ЄС серед населення свідчить про те, що більшість громадян все ж розглядає інтеграцію як важливий чинник стабільності та розвитку. Таким чином, сучасний євроскептицизм у Німеччині не має однозначного характеру, а існує у вигляді спектру позицій – від поміркованої критики до радикальних вимог.

Отже, можна зробити висновок, що розвиток євроскептицизму у Федеративній Республіці Німеччина відбувається у контексті загальноєвропейських тенденцій, але має і власні специфічні риси. З одного боку, він є реакцією на кризові явища та виклики, з іншого — відображає внутрішні соціально-політичні трансформації. На нашу думку, подальша еволюція євроскептицизму в Німеччині значною мірою залежатиме від здатності Європейського Союзу адаптуватися до нових умов та враховувати інтереси як держав-членів, так і їхніх громадян.

2.2. Євроскептицизм в політичному житті Французької Республіки

Франція є однією з держав-засновниць європейської інтеграції. Вона стала учасницею Європейських співтовариств ще у 1957 році після підписання Римських договорів, які заклали основу для створення спільного ринку. Згодом, у 1993 році, з набуттям чинності Маастрихтського договору, Франція офіційно стала членом Європейського Союзу у його сучасному розумінні. На нашу думку, цей факт підкреслює особливу роль Франції як одного з ключових архітекторів європейського проєкту.

У сучасних умовах Франція продовжує залишатися однією з провідних держав Європейського Союзу та активно бере участь у формуванні його політики. Французьке керівництво традиційно підтримує ідею поглиблення

інтеграції, зокрема у сферах безпеки, оборони та економічного співробітництва. Водночас, на нашу думку, позиція Франції не є однозначною, оскільки вона поєднує прагнення до єдності з бажанням зберегти значний рівень національного контролю. Як зазначається в аналітичних матеріалах, євроскептицизм у Франції має глибоке історичне коріння та пов'язаний із питаннями національного суверенітету і ідентичності [8].

Сучасна політика Франції в межах ЄС характеризується прагненням до посилення стратегічної автономії Європи. Це проявляється у ініціативах щодо розвитку спільної оборонної політики, зменшення залежності від зовнішніх партнерів та зміцнення економічної стійкості. Водночас французька держава активно відстоює власні інтереси, зокрема у питаннях аграрної політики, енергетики та промислового розвитку. На нашу думку, це свідчить про те, що навіть країни-лідери інтеграції намагаються балансувати між наднаціональними зобов'язаннями та національними пріоритетами. Як зазначає Роберт Хармсен, «євроскептицизм у Франції має глибокі історичні та ідеологічні корені» [63, с. 12].

Євроскептицизм у політичному житті Французької Республіки має складний і багатовимірний характер, оскільки Франція є однією з ключових держав-засновниць європейської інтеграції, але водночас у її політичному просторі тривалий час існують сили, що критично оцінюють розвиток Європейського Союзу. На нашу думку, французький євроскептицизм відрізняється тим, що він поєднує як праві, так і ліві ідеологічні підходи, а також часто апелює до ідеї національного суверенітету та ролі держави у внутрішній політиці.

Однією з яскравих політичних сил, що репрезентують євроскептичні настрої у Франції, є партія «Les Patriotes» («Патріоти»). Ця політична організація була заснована у 2017 році французьким політиком Florian Philippot після його виходу з партії «Національний фронт» (нині «Національне об'єднання»). Причиною створення нової політичної сили стали ідеологічні розбіжності, зокрема щодо ступеня радикальності євроскептичної позиції. На нашу думку,

вже сам факт утворення окремої партії свідчить про прагнення сформувати більш чітку та послідовну антиєвропейську платформу. Як зазначає Алекс Шеперд, «французький євроскептицизм часто проявляється у формі критики економічної політики ЄС» [88, с. 78].

З моменту свого заснування «Les Patriotes» позиціонують себе як політичну силу, що виступає за відновлення повного національного суверенітету Франції. Центральним елементом їхньої програми є ідея виходу Франції з Європейського Союзу, яку часто позначають як «Frexit». Масові акції в Парижі, організовані Les Patriotes, вимагали виходу Франції з ЄС («Frexit») – демонстранти закликали до відновлення національного суверенітету та прагнули демонтувати значення наднаціональних інституцій Брюсселя [70]. Партія також виступає за відмову від євро та повернення до національної валюти, аргументуючи це необхідністю самостійного контролю над економічною та монетарною політикою. На нашу думку, така позиція є прикладом «жорсткого» євроскептицизму, оскільки передбачає повне заперечення інтеграційної моделі.

У практичній діяльності партія активно використовує публічні акції, політичні кампанії та медійну комунікацію для поширення своїх ідей. Наприклад, у 2018–2019 роках представники «Les Patriotes» брали участь у протестних рухах, пов'язаних із соціально-економічною політикою уряду, зокрема у русі «жовтих жилетів». У цих протестах вони акцентували увагу на тому, що економічні труднощі громадян частково зумовлені політикою Європейського Союзу, зокрема бюджетними обмеженнями та регуляторними нормами.

Під час пандемії COVID-19 у 2020–2021 роках партія також проявила активність, виступаючи проти загальноєвропейських підходів до обмежувальних заходів та вакцинаційної політики. «Les Patriotes» організовували акції протесту проти так званих «санітарних паспортів», розглядаючи їх як обмеження прав і свобод громадян. На нашу думку, у цьому випадку євроскептицизм поєднується з ширшою критикою державного та наднаціонального контролю, що розширює електоральну базу партії.

У 2022–2024 роках партія продовжила розвивати свою антиєвропейську риторичу, зосереджуючись на питаннях енергетичної політики, інфляції та санкційної політики ЄС. Представники «Les Patriotes» неодноразово заявляли, що економічні труднощі Франції посилюються через залежність від рішень брюссельських інституцій. На нашу думку, така аргументація спрямована на формування у виборців уявлення про ЄС як про зовнішній фактор, що обмежує національні можливості.

Оцінюючи вплив партії «Les Patriotes» на французьке суспільство, доцільно виходити не лише з її електоральних результатів, але й з її ролі у формуванні політичного дискурсу. На нашу думку, навіть за відносно невисокого рівня підтримки на виборах, ця політична сила здійснює помітний вплив на частину громадян через поширення альтернативного бачення ролі Франції в Європейському Союзі.

Передусім вплив «Les Patriotes» проявляється у формуванні критичного ставлення до наднаціональних інституцій серед окремих груп населення. Партія активно апелює до тем, які викликають суспільний резонанс, зокрема економічної нерівності, зростання цін, міграції та обмеження державного суверенітету. У результаті частина громадян починає сприймати Європейський Союз не як джерело можливостей, а як фактор, що обмежує національні інтереси. На нашу думку, саме така інтерпретація сприяє поступовому зміщенню громадської думки у бік більш критичного ставлення до інтеграції.

Крім того, важливим аспектом впливу партії є її здатність мобілізувати протестний електорат. «Les Patriotes» часто орієнтуються на громадян, які відчувають незадоволення соціально-економічною ситуацією або не довіряють традиційним політичним силам. Через участь у протестних акціях та активну комунікацію в медіапросторі партія створює відчуття альтернативи існуючій політичній системі. На нашу думку, це дозволяє їй залучати тих виборців, які раніше не брали активної участі у політичному житті.

Не менш важливим є і непрямий вплив «Les Patriotes» на інші політичні сили. Радикальні євроскептичні ідеї, які просуває ця партія, можуть змушувати

більш помірковані партії переглядати власну риторику, щоб не втратити підтримку виборців. У цьому контексті «Les Patriotes» виступають своєрідним каталізатором політичних змін, навіть якщо самі не займають провідних позицій у владі. На нашу думку, такий вплив є характерним для багатьох невеликих, але ідеологічно активних політичних сил.

Водночас слід зазначити, що вплив партії не є однозначним і має певні обмеження. Значна частина французького суспільства зберігає проєвропейські настрої та підтримує участь країни в Європейському Союзі. Це стримує поширення радикальних ідей і не дозволяє їм перетворитися на домінуючу позицію. Вплив «Les Patriotes» на французьке суспільство полягає насамперед у формуванні альтернативного політичного нарративу, мобілізації протестних настроїв та опосередкованому впливі на інші політичні сили. Незважаючи на обмежену електоральну базу, партія відіграє помітну роль у поширенні євроскептичних ідей, що, на нашу думку, є важливим фактором розвитку сучасного політичного життя Франції.

Поряд із діяльністю партії «Les Patriotes» доцільно звернути увагу і на інші політичні сили Франції, які тією чи іншою мірою репрезентують євроскептичні настрої. На нашу думку, французький євроскептицизм не обмежується однією партією, а є ширшим явищем, що проявляється у різних ідеологічних сегментах політичного спектра.

Насамперед варто відзначити партію «Національне об'єднання» (раніше «Національний фронт»), яка тривалий час є однією з найбільш впливових політичних сил у Франції з євроскептичною орієнтацією.

Партія «Національне об'єднання» (французькою – *Rassemblement National*) є однією з найвідоміших і водночас найбільш дискусійних політичних сил у сучасній Франції, яка відіграє важливу роль у формуванні євроскептичних настроїв. На нашу думку, її значущість полягає не лише в електоральних результатах, але й у здатності впливати на загальний політичний дискурс, зокрема щодо питань національного суверенітету та майбутнього Європейського Союзу.

Історично ця партія була заснована у 1972 році під назвою «Національний фронт». Її засновником став французький політик Жан-Марі Ле Пен, який об'єднав навколо себе різні праві та націоналістичні групи. Початково партія не мала значного впливу на політичне життя країни і тривалий час залишалася на периферії політичної системи. Проте вже з кінця ХХ століття її підтримка почала поступово зростати, що було пов'язано як із внутрішніми соціально-економічними проблемами Франції, так і зі змінами у міжнародному середовищі.

Важливий етап у розвитку партії пов'язаний із приходом до керівництва Марін Ле Пен, яка у 2011 році очолила політичну силу після свого батька. На нашу думку, саме цей період став переломним, оскільки партія почала змінювати свою публічну стратегію, намагаючись розширити електоральну базу. Марін Ле Пен послідовно виступає проти подальшої інтеграції ЄС та закликає до повернення частини повноважень національним урядам» [21]. У 2018 році було прийнято рішення про зміну назви з «Національного фронту» на «Національне об'єднання», що символізувало прагнення дистанціюватися від радикального іміджу минулого та зробити політичну силу більш прийнятною для широкого кола виборців.

Основними напрямками діяльності партії є питання міграційної політики, національної безпеки, економічного суверенітету та критики європейської інтеграції. «Національне об'єднання» виступає за посилення контролю над кордонами, обмеження імміграції та пріоритет захисту національного ринку. Партія “Національне об'єднання” використовує євроскептичну риторіку як ключовий елемент своєї політичної стратегії [4]. У сфері економіки партія наголошує на необхідності підтримки внутрішнього виробництва та зменшення залежності від глобальних ринків. На нашу думку, така позиція знаходить підтримку серед частини населення, яка відчуває негативні наслідки глобалізації.

Щодо Європейського Союзу, позиція партії еволюціонувала з часом. Якщо раніше вона включала більш радикальні ідеї, такі як вихід із єврозони, то згодом акцент змістився у бік реформування ЄС. Сучасна риторика партії зосереджена на необхідності повернення більшого обсягу повноважень національним

державам, зменшення впливу наднаціональних інституцій та перегляду окремих політик ЄС. На нашу думку, це дозволяє партії поєднувати євроскептичні ідеї з прагненням залишатися частиною ширшого політичного процесу. Як зазначає Кас Мюдде, «популістські радикальні праві партії виступають проти еліт і наднаціональних структур, включаючи Європейський Союз» [79, с. 23].

У практичній політичній діяльності «Національне об'єднання» бере активну участь у виборах різного рівня – від місцевих до президентських і парламентських. Зокрема, Марін Ле Пен неодноразово виходила до другого туру президентських виборів, що свідчить про високий рівень підтримки партії серед виборців. Крім того, партія має представництво у Національних зборах Франції та Європейському парламенті, що дає їй можливість впливати на формування політики як на національному, так і на європейському рівнях. Як зазначають українські джерела, « у Франції критика ЄС часто поєднується з антимиграційними настроями та вимогами посилення державного контролю» [6].

На нашу думку, важливою рисою партії є її здатність адаптуватися до змін у суспільстві. Вона активно використовує сучасні засоби комунікації, формує прості та зрозумілі меседжі та апелює до широкого кола виборців. Це дозволяє їй залишатися однією з ключових політичних сил у Франції, незважаючи на критику з боку опонентів. «Національне об'єднання» є прикладом політичної партії, яка пройшла шлях від маргінальної сили до одного з центральних акторів французької політики. Її діяльність відображає ширші тенденції розвитку євроскептицизму в Європі, а також демонструє, як критика інтеграційних процесів може трансформуватися у впливову політичну платформу. Подальший розвиток цієї партії значною мірою залежатиме від соціально-економічної ситуації у Франції та ефективності політики Європейського Союзу. Частина французького електорату сприймає ЄС як обмеження національного суверенітету [24].

Підсумовуючи розгляд євроскептицизму у політичному житті Французької Республіки, доцільно наголосити, що це явище має системний і багаторівневий характер, поєднуючи як радикальні, так і помірковані форми критики

європейської інтеграції. На нашу думку, французький досвід демонструє, що навіть у країні, яка стояла біля витоків європейського проєкту, зберігається постійна напруга між ідеєю наднаціонального об'єднання та прагненням зберегти національний контроль над ключовими сферами політики.

Аналіз діяльності таких політичних сил, як «Les Patriotes» та «Національне об'єднання», дозволяє зробити висновок, що євроскептицизм у Франції не є однорідним. Він варіюється від вимог радикального перегляду або навіть виходу з Європейського Союзу до більш поміркованих підходів, спрямованих на реформування інтеграційної моделі. Саме така різноманітність підходів свідчить про глибину суспільної дискусії щодо майбутнього Європи.

Важливо також відзначити, що вплив євроскептичних партій не обмежується їхньою безпосередньою участю у владі. Значною мірою він проявляється у формуванні політичного порядку денного, зміні риторики інших партій та актуалізації питань, які раніше залишалися поза увагою. Це свідчить про те, що євроскептицизм виконує функцію своєрідного каталізатора політичних змін.

Водночас, на нашу думку, французьке суспільство загалом не відмовляється від ідеї європейської інтеграції, що створює певний баланс між підтримкою ЄС і його критикою. Саме ця рівновага визначає сучасний характер політичного розвитку Франції, де євроскептичні настрої співіснують із проєвропейськими орієнтаціями.

Отже, євроскептицизм у Франції виступає не лише як опозиція інтеграції, але й як важливий елемент політичного процесу, що впливає на трансформацію як національної, так і європейської політики. На нашу думку, подальша еволюція цього явища залежатиме від здатності Європейського Союзу відповідати на виклики сучасності та враховувати інтереси держав-членів і їхніх громадян.

2.3. Євроскептичні течії в інших країнах Європи

Євроскептичні течії у країнах Центральної Європи мають свої специфічні риси, які відрізняються від аналогічних процесів у Західній Європі. На нашу думку, у цьому регіоні євроскептицизм часто поєднується з прагненням зберегти національний суверенітет після відносно недавнього приєднання до Європейського Союзу, а також із критикою окремих політик ЄС, які сприймаються як надмірне втручання у внутрішні справи держав. Особливо показовим у цьому контексті є досвід Чехії, де євроскептичні настрої представлені як у поміркованій, так і в більш радикальній формах.

Однією з найвпливовіших політичних сил Чехії, у риторичі якої присутні євроскептичні елементи, є партія ANO (чеською - «Акція незадоволених громадян»). Вона була заснована у 2011 році чеським підприємцем і політиком Andrej Babiš. Спочатку ANO позиціонувала себе як антисистемна політична сила, спрямована на боротьбу з корупцією та підвищення ефективності державного управління. Як зазначають аналітики, «ANO зазвичай описується як євроскептична або м'яко євроскептична партія» [71]. На нашу думку, євроскептицизм у діяльності цієї партії має прагматичний характер: вона не виступає проти членства Чехії в ЄС, але активно критикує окремі аспекти його політики. Як зазначається у дослідженні чеських науковців Петра Каніюка та Віта Глоушека, «правляча партія ANO демонструє високий рівень використання м'яких євроскептичних дискурсів» [68].

У період, коли ANO перебувала при владі (зокрема у 2017–2021 роках, коли Андржей Бабіш обіймав посаду прем'єр-міністра), партія неодноразово висловлювала незгоду з міграційною політикою Європейського Союзу. Наприклад, у 2018 році уряд Чехії відмовився підтримати механізми обов'язкового розподілу мігрантів між країнами-членами, аргументуючи це необхідністю захисту національних інтересів.

Крім того, представники ANO критикували екологічну політику ЄС, зокрема окремі положення «зеленого курсу», вважаючи їх потенційно шкідливими для чеської економіки. На нашу думку, така позиція відображає

«м'який» євроскептицизм, спрямований на коригування інтеграційних процесів, а не їх заперечення.

Іншим прикладом євроскептичної політичної сили в Чехії є партія «Svobodní» (Повна назва - «Свобода і пряма демократія» або «Вільні громадяни», залежно від контексту). Вона була заснована у 2009 році як політичний проєкт, що базується на принципах економічного лібералізму та мінімального втручання держави. На нашу думку, євроскептицизм цієї партії має більш ідеологічний характер і спрямований проти наднаціональних структур Європейського Союзу. Як зазначає Томаш Кучера, «Parta Svobodní представляє класичну лібертаріанську форму євроскептицизму, яка базується на вимозі мінімізації впливу ЄС на внутрішню політику держави» [71, с.55].

«Svobodní» виступають за значне обмеження повноважень ЄС або навіть вихід Чехії з його складу. У своїх програмних положеннях партія неодноразово наголошувала на необхідності відмови від подальшої інтеграції та повернення більшості компетенцій на національний рівень. Наприклад, у передвиборчих кампаніях 2013 та 2017 років партія акцентувала увагу на критиці євроінтеграційних процесів та виступала проти запровадження євро в Чехії. На нашу думку, така позиція є прикладом «жорсткого» євроскептицизму, оскільки вона передбачає принципове неприйняття інтеграційної моделі.

Варто також зазначити, що, попри відмінності у підходах, обидві партії відображають загальну тенденцію чеського політичного середовища до обережного ставлення до поглиблення європейської інтеграції. Це проявляється у прагненні зберегти національний контроль над ключовими сферами політики, зокрема у питаннях міграції, економіки та енергетики. На нашу думку, така позиція зумовлена як історичним досвідом країни, так і сучасними соціально-економічними викликами.

Отже, приклад Чехії демонструє, що євроскептицизм у країнах Центральної Європи може мати різні форми — від поміркованої критики до радикального заперечення інтеграції. Водночас він залишається важливим

елементом політичного життя, що впливає на формування державної політики та визначення позиції країни в межах Європейського Союзу.

Переходячи до аналізу інших країн, варто звернути увагу на Болгарію, де євроскептичні настрої також набувають певного поширення, хоча й мають власну специфіку. На нашу думку, у болгарському випадку важливо враховувати як економічні фактори, так і особливості політичної системи, що впливають на формування критичного ставлення до європейської інтеграції. Саме це створює підґрунтя для подальшого дослідження євроскептичних течій у цій країні.

Євроскептичні настрої в Болгарії формуються в специфічному політичному та соціально-економічному контексті, що відрізняється від більшості країн Західної Європи. На нашу думку, у болгарському випадку критика Європейського Союзу часто пов'язана не лише з питаннями суверенітету, але й із розчаруванням частини населення результатами інтеграції, зокрема у сфері економічного розвитку та рівня життя. Як підкреслює Європейська рада з міжнародних відносин, поява нових політичних сил у Болгарії є наслідком слабкості інституцій та високого рівня недовіри до політичної системи [52]. У цьому контексті особливий інтерес становить політичний проєкт «Morality, Unity, Honour» (болгарською - Морал, Единство, Чест), скорочено – МЕЧ).

Ця політична сила є відносно новою на болгарській політичній арені та була сформована у 2020-х роках як відповідь на кризу довіри до традиційних партій. Її засновником вважається болгарський політик Радостін Василев, який раніше був пов'язаний з іншими політичними проєктами, але згодом вирішив створити окрему силу з акцентом на антисистемну та реформаторську риторику. Поява МЕЧ є характерною для сучасних політичних процесів у Європі, де нові партії часто виникають на хвилі суспільного невдоволення та прагнення до змін. Як зазначається у аналітичних матеріалах Болгарського Гельсінського комітету, нові протестні політичні формації, подібні до МЕЧ, формуються як реакція на кризу довіри до традиційних партій та використовують риторику морального оновлення політики, апелюючи до ідей чесності та єдності [52].

Основні напрями діяльності партії включають боротьбу з корупцією, реформування державного управління та посилення ролі національних інституцій. Водночас у її риторичі простежуються євроскептичні елементи, які полягають у критиці окремих політик Європейського Союзу. Зокрема, представники партії наголошують на необхідності більш самостійного визначення економічної політики Болгарії та обмеження зовнішнього впливу на внутрішні процеси. Як підкреслюється в аналітичних матеріалах Європейського парламенту, політична система Болгарії характеризується фрагментацією та появою нових партій, які посилюють конкуренцію традиційним політичним силам [53].

На нашу думку, євроскептицизм МЕЧ має радше поміркований характер. Партія не виступає за вихід Болгарії з Європейського Союзу, однак підкреслює потребу перегляду окремих умов участі країни в інтеграційних процесах. Така позиція відображає прагнення поєднати членство в ЄС із захистом національних інтересів, що є типовим для багатьох політичних сил у країнах Східної Європи.

У практичному вимірі діяльність партії проявляється через участь у виборчих кампаніях та активну публічну риторичу. Як зазначається у звітах Freedom House, політична нестабільність у Болгарії сприяє появі нових партій, які будують свою підтримку на критиці корупції та політичних еліт [57]. Представники МЕЧ неодноразово виступали з критикою економічної політики, яка, на їхню думку, не забезпечує належного рівня розвитку країни навіть у межах членства в ЄС. Вони також акцентують увагу на проблемах соціальної нерівності та відтоку населення, що, на нашу думку, є важливими факторами формування євроскептичних настроїв у Болгарії.

Цікавим аспектом є те, що подібні політичні сили часто апелюють до моральних категорій, що відображено навіть у назві партії. Це дозволяє формувати образ політичної альтернативи, яка не лише критикує існуючу систему, але й пропонує певну ціннісну основу для її оновлення. На нашу думку, така стратегія є ефективною у контексті зниження довіри до традиційних політичних інститутів.

Водночас вплив МЕЧ на політичну систему Болгарії поки що залишається обмеженим, однак сама поява подібних партій свідчить про зміну суспільних настроїв. Євроскептицизм у цьому випадку виступає не як домінуюча ідеологія, а як один із елементів ширшої критики політичного та економічного порядку.

Тому, приклад партії «Morality, Unity, Honour» демонструє, що євроскептичні тенденції в Болгарії мають специфічний характер, поєднуючи антисистемну риторику з поміркованою критикою європейської інтеграції. Подальший розвиток цих настроїв залежатиме від ефективності внутрішніх реформ, а також від того, наскільки Європейський Союз зможе відповідати на соціально-економічні виклики, з якими стикається болгарське суспільство.

Євроскептичні тенденції у Польщі мають особливий характер, оскільки ця держава поєднує високий рівень підтримки членства в Європейському Союзі серед населення з водночас критичним ставленням до окремих напрямів політики ЄС на рівні політичних еліт. Польський євроскептицизм не є спрямованим на вихід із ЄС, а радше на перегляд балансу повноважень між національною державою та наднаціональними інституціями.

Польща офіційно приєдналася до Європейського Союзу 1 травня 2004 року в межах великого розширення, яке охопило країни Центральної та Східної Європи. Цей крок став важливим етапом у постсоціалістичній трансформації держави та відкрив доступ до європейських ринків, фінансових ресурсів і політичних механізмів співпраці. На нашу думку, саме економічні переваги членства значною мірою пояснюють стабільно високий рівень підтримки ЄС серед польського населення.

Водночас у політичному житті Польщі важливу роль відіграє партія «Право і справедливість» (польською – Prawo i Sprawiedliwość, PiS), яка є однією з головних сил, що формують сучасний євроскептичний дискурс. Партія була заснована у 2001 році братами Ярославом та Лехом Качинськими. Вона виникла як консервативний політичний проєкт, що поєднує ідеї національної ідентичності, соціальної політики та сильної держави. «Партія “Право і справедливість” є національно-консервативною політичною силою з

євроскептичними елементами, що виступає за посилення ролі національної держави у межах ЄС» [53]. Особливо значущим періодом для партії став 2015 рік, коли вона здобула перемогу на парламентських виборах і сформувала уряд. У цей період «Право і справедливість» почала активно впливати на формування внутрішньої та зовнішньої політики Польщі, зокрема у відносинах з Європейським Союзом. На нашу думку, саме з цього часу євроскептичні елементи у польській політиці стали більш помітними на міжнародному рівні.

Одним із ключових напрямів критики з боку PiS стала судова реформа, яка викликала значні суперечки між Польщею та інституціями ЄС у 2017–2020 роках. Європейська комісія висловлювала занепокоєння щодо незалежності судової системи, тоді як польський уряд наполягав на своєму праві самостійно визначати внутрішню політику. На нашу думку, цей конфлікт став яскравим прикладом протистояння між національним суверенітетом і наднаціональним регулюванням.

Крім того, партія «Право і справедливість» займала жорстку позицію щодо міграційної політики Європейського Союзу. Зокрема, у 2015–2018 роках польський уряд відмовився підтримувати механізми розподілу біженців між країнами-членами ЄС. Це рішення було обґрунтоване необхідністю забезпечення національної безпеки та збереження соціальної стабільності. На нашу думку, така позиція знайшла підтримку серед значної частини населення, що сприяло зміцненню політичних позицій партії. Як зазначає Копецький та Мадде, євроскептицизм не є однорідним явищем, а охоплює широкий спектр позицій – від умовної підтримки інтеграції до її критичного заперечення. У випадку PiS він проявляється як форма “умовного євроскептицизму”, що поєднує участь у структурах ЄС із захистом національного суверенітету та конфліктами щодо інституційних реформ [70].

Важливим аспектом діяльності PiS є також її вплив на суспільні настрої. Партія активно формує політичний дискурс, у якому Європейський Союз розглядається не лише як партнер, але й як структура, що іноді перевищує свої повноваження. Водночас PiS не виступає за вихід Польщі з ЄС, що свідчить про

прагматичний характер її політики. На нашу думку, це дозволяє партії поєднувати євроскептичну риторику з підтримкою членства в інтеграційному об'єднанні.

Цікавим фактом є те, що, попри конфлікти з інституціями ЄС, Польща залишається одним із найбільших отримувачів європейських фондів, що сприяє розвитку інфраструктури та економіки. Це створює певний баланс між критикою ЄС на політичному рівні та практичною зацікавленістю у співпраці. Як зазначає Кас Мадде, «у випадку PiS це проявляється у поєднанні націонал-консервативної ідеології з критикою наднаціональних органів ЄС, які сприймаються як такі, що обмежують суверенітет держави» [70].

Євроскептицизм у Польщі, зокрема на прикладі партії «Право і справедливість», має специфічний характер, що поєднує підтримку членства в Європейському Союзі з критикою окремих аспектів його функціонування. На нашу думку, така модель є прикладом «м'якого» євроскептицизму, який не заперечує інтеграцію, але прагне змінити її умови відповідно до національних інтересів. Це робить польський досвід важливим для розуміння ширших тенденцій розвитку євроскептицизму в Європі.

Євроскептичні тенденції в Австрії є одним із найпоказовіших прикладів того, як критика європейської інтеграції може бути інституціоналізована та інтегрована в парламентську політику. Австрія приєдналася до Європейського Союзу 1 січня 1995 року разом із Швецією та Фінляндією. Це приєднання стало результатом тривалого нейтралітету країни після Другої світової війни та поступового економічного зближення із Західною Європою. Вступ до ЄС спочатку сприймався переважно позитивно, однак із часом у суспільстві почали формуватися критичні оцінки окремих аспектів інтеграції, зокрема міграційної політики та впливу брюссельських інституцій.

Ключовим політичним актором, який асоціюється з євроскептичними позиціями в Австрії, є Партія свободи Австрії (нім. Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ). Вона була заснована у 1956 році як праволіберальна політична сила, що об'єднала німецько-національні та ліберальні кола. Першим лідером партії став

Антон Райнталлер, колишній офіцер часів Другої світової війни. Як зазначають аналітичні дослідження, Партія свободи Австрії є правопопулістською, національно-консервативною та євроскептичною політичною силою [58]. На початкових етапах FPÖ не була євроскептичною партією у сучасному розумінні, однак її ідеологія поступово трансформувалася під впливом внутрішньополітичних змін. Як зазначається у наукових джерелах, «партія трансформувалася наприкінці 1980-х років у політичну силу, що поєднує націоналізм, антимиграційну риторику та євроскептицизм» [58]. Значний поворот у розвитку партії відбувся у 1980–1990-х роках, коли її очолив Йорг Гайдер. Саме в цей період FPÖ почала активно формувати популістську риторику, зосереджену на критиці еліт, імміграції та наднаціональних структур. Після вступу Австрії до ЄС у 1995 році партія поступово перейшла до системної критики європейської інтеграції, хоча не завжди вимагала виходу країни з Союзу. Як підкреслюють дослідники, «ключовим елементом її політичної програми є захист національного суверенітету та критичне ставлення до Європейського Союзу» [58].

Одним із найважливіших етапів політичного впливу FPÖ стала участь у коаліційному уряді у 2000 році разом із Австрійською народною партією (ÖVP). Це викликало серйозну реакцію з боку ЄС, включно з політичними санкційними заходами з боку інших держав-членів, що стало безпрецедентним випадком у сучасній історії Євросоюзу. Цей епізод суттєво підсилив внутрішньополітичні дискусії щодо меж втручання ЄС у національну політику.

У 2017–2019 роках FPÖ знову увійшла до складу урядової коаліції, а її лідер Гайнц-Крістіан Штрахе обіймав посаду віцеканцлера. У цей період партія посилювала акцент на міграційній політиці, виступаючи за жорсткий контроль кордонів та обмеження прийому біженців. Наприклад, у 2015–2016 роках, під час міграційної кризи в Європі, FPÖ активно критикувала політику відкритих кордонів, яку підтримувала частина європейських еліт. Це сприяло значному зростанню її популярності серед виборців.

Окремим фактором впливу FPÖ є її стабільна електоральна база, яка традиційно формується у сільських регіонах та серед виборців, які відчують соціально-економічну невизначеність. На виборах до Національної ради Австрії у 2017 році партія здобула близько 26% голосів, що стало одним із найвищих результатів у її історії. У 2024 році FPÖ знову показала високі результати на виборах до Європейського парламенту в Австрії, посівши провідні позиції серед правих партій. Як підкреслюють дослідники, «FPÖ розглядає подальше поглиблення європейської інтеграції як загрозу національному суверенітету» [58].

Євроскептицизм FPÖ має переважно «м'який» або «середній» характер, оскільки партія здебільшого не наполягає на виході Австрії з ЄС, але систематично виступає за повернення значної частини повноважень національним урядам. Основні критичні акценти спрямовані на міграційну політику, бюджетні механізми ЄС та питання культурної ідентичності. Як зазначається у сучасних аналітичних матеріалах, «важливим чинником популярності партії є її антиелітна риторика та критика європейських політичних структур» [79].

Водночас у риторичі окремих представників партії періодично з'являлися радикальні ідеї щодо можливого перегляду членства Австрії в ЄС, особливо у контексті економічних або політичних криз. Також дослідники наголошують, що «євроскептична риторика FPÖ поєднується з критикою наднаціональних інституцій та політики ЄС» [40].

Таким чином, австрійський приклад демонструє, що євроскептицизм може бути не периферійним явищем, а складовою частиною мейнстримної політики. Партія свободи Австрії не лише впливає на формування урядової політики, але й істотно змінює суспільну дискусію щодо ролі Європейського Союзу. Це свідчить про те, що євроскептичні ідеї в Австрії є глибоко вкоріненими у політичній системі та продовжують відігравати важливу роль у визначенні напрямів розвитку держави в європейському контексті.

Підсумовуючи аналіз євроскептичних течій у країнах Європи, зокрема на прикладі Чехії, Болгарії, Польщі та Австрії, можна стверджувати, що це явище має не уніфікований, а багатоваріантний характер і значною мірою залежить від історичного досвіду, рівня економічного розвитку та особливостей політичної культури кожної держави. У різних національних контекстах євроскептицизм набуває різних форм – від поміркованої критики окремих рішень Європейського Союзу до більш радикальних вимог обмеження або перегляду самого принципу інтеграції.

У країнах Центральної Європи, таких як Чехія та Польща, простежується тенденція до поєднання членства в ЄС із прагненням зберегти значний рівень національного суверенітету. Це проявляється у діяльності політичних сил, які не заперечують інтеграцію як таку, але виступають проти її надмірної централізації. Водночас у таких державах, як Австрія, євроскептичні партії вже стали стабільною частиною політичної системи та здатні впливати на формування урядової політики, що свідчить про інституціоналізацію критичних настроїв щодо ЄС.

Окремої уваги потребує болгарський приклад, де євроскептичні рухи часто мають антисистемний характер і пов'язані з недовірою до традиційних політичних еліт та очікуваннями швидших соціально-економічних змін. Це демонструє, що критика Європейського Союзу може бути зумовлена не лише ідеологічними чинниками, але й практичними проблемами розвитку держав.

На нашу думку, спільною рисою розглянутих країн є те, що євроскептицизм не спрямований виключно на руйнування європейського інтеграційного проєкту, а радше виконує функцію політичного коригування, сигналізуючи про наявні суперечності між наднаціональним рівнем управління та національними інтересами. У цьому контексті євроскептичні партії виступають своєрідним індикатором суспільних настроїв і каналом вираження критики існуючої моделі Європейського Союзу.

Отже, євроскептицизм у Європі слід розглядати не як однорідну загрозу інтеграції, а як складний політичний феномен, що відображає різні рівні

адаптації держав до процесів європейського об'єднання. Його подальший розвиток значною мірою залежатиме від здатності ЄС поєднувати ефективність спільних рішень із повагою до національних особливостей держав-членів.

2.4. Громадська думка та роль медіа щодо поширення євроскептичних настроїв

Євроскептичні настрої в сучасній Європі формуються не лише внаслідок діяльності політичних партій, але й значною мірою під впливом громадської думки та медіапростору. У цьому контексті важливо розглядати взаємодію між суспільними настроями, інформаційним середовищем і політичними процесами як єдину систему, у межах якої відбувається переосмислення ролі Європейського Союзу. Як підкреслює Європейська Комісія, засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні уявлень громадян про Європейський Союз, зокрема через інтерпретацію політичних подій [50]. Громадська думка виступає не лише реакцією на політичні рішення, але й активним чинником, що впливає на формування порядку денного, тоді як медіа виконують роль посередника, інтерпретуючи та поширюючи відповідні наративи. Як зазначається у звітах Eurobarometer, рівень довіри громадян до Європейського Союзу безпосередньо залежить від соціально-економічних умов та інформаційного середовища, у якому формується громадська думка [51].

Формування євроскептичних настроїв у суспільстві часто пов'язане з економічними, соціальними та культурними чинниками. Як зазначає Pew Research Center, громадська підтримка ЄС може знижуватися під впливом економічних криз, міграційних викликів та політичної нестабільності [81].

Зокрема, економічні кризи, зростання безробіття, нерівність у рівнях розвитку регіонів та відчуття несправедливого розподілу ресурсів можуть підсилювати критичне ставлення до інтеграційних процесів. Як зазначається у дослідженнях, інформаційний простір, зокрема нові медіа та соціальні мережі, стає важливою платформою для поширення євроскептичних позицій [36; 69].

Водночас культурні фактори, такі як страх втрати національної ідентичності або негативне сприйняття міграційних процесів, також відіграють важливу роль. У цьому сенсі громадська думка є складним і багатовимірним явищем, яке не можна звести до однієї причини. Як зазначає Reuters Institute for the Study of Journalism, цифрові медіа значно посилили вплив на політичні настрої громадян, зокрема через швидке поширення інформації та дезінформації [84].

Особливо показовим є приклад Великої Британії, де громадська думка стала визначальним фактором у прийнятті рішення про вихід з Європейського Союзу. Британський випадок демонструє, як поєднання суспільних настроїв, політичних рішень і медійного впливу може призвести до радикального перегляду зовнішньополітичного курсу держави. Велика Британія приєдналася до європейських співтовариств у 1973 році, однак навіть після цього членство в інтеграційних структурах не стало беззаперечним елементом національної ідентичності. Уже в 1975 році відбувся референдум щодо подальшого перебування країни в Європейському економічному співтоваристві, що свідчило про наявність глибоких сумнівів у суспільстві. Протягом наступних десятиліть ці сумніви не зникли, а періодично посилювалися під впливом політичних та економічних факторів. Як зазначає Кас Мюдде, популістські політичні сили активно використовують медіа як інструмент поширення євроскептичних наративів та мобілізації суспільної підтримки [79].

Ключовим моментом у розвитку євроскептичних настроїв став референдум 23 червня 2016 року, за результатами якого 51,9% виборців підтримали вихід країни з Європейського Союзу. Це рішення стало результатом тривалого накопичення критичного ставлення до ЄС, що формувалося не лише політичними елітами, але й широкими верствами населення. Як зазначається у матеріалах UK Parliament, громадська думка перед референдумом 2016 року формувалася під впливом тривалих політичних дискусій та інформаційних кампаній [53]. Серед основних аргументів прихильників виходу були питання контролю над міграцією, фінансових внесків до бюджету ЄС та необхідності

відновлення повного суверенітету. Як зазначає Reuters Institute for the Study of Journalism, британські медіа відіграли визначальну роль у формуванні ставлення громадян до Європейського Союзу, зокрема через акцентування уваги на міграційній проблематиці та питаннях суверенітету [74,69].

Медіа відіграли вирішальну роль у формуванні цих настроїв. Британський інформаційний простір традиційно характеризується високим рівнем конкуренції між різними виданнями, що сприяє появі різних інтерпретацій подій. Як зазначає Pew Research Center, значна частина британського суспільства підтримала вихід з ЄС через недовіру до наднаціональних інституцій та бажання відновлення національного контролю [81]. Частина друкованих медіа, зокрема популярні таблоїди, протягом тривалого часу формували критичний образ Європейського Союзу, акцентуючи увагу на питаннях міграції, бюрократії та втрати національного контролю. У передреферендумний період 2015–2016 років ці теми стали центральними у публічному дискурсі. Одним із яскравих прикладів впливу медіа є кампанія з використанням гасла про значні фінансові внески Великої Британії до бюджету ЄС, які, за твердженнями прихильників Brexit, могли б бути спрямовані на внутрішні потреби, зокрема на фінансування системи охорони здоров'я. Хоча ці твердження викликали дискусії щодо їхньої точності, вони мали значний емоційний вплив на виборців і активно поширювалися через медіа та соціальні мережі. Як зазначає European Council on Foreign Relations, Brexit став результатом поєднання політичної мобілізації та трансформації громадської думки під впливом інформаційних кампаній [52].

Соціальні мережі також стали важливим інструментом мобілізації громадської думки. Платформи дозволяли швидко поширювати інформацію, формувати спільноти прихильників та створювати прості, але ефективні меседжі. У цьому середовищі часто циркулювали спрощені або емоційно забарвлені повідомлення, які підсилювали недовіру до Європейського Союзу. Це сприяло поляризації суспільства та формуванню чітких позицій «за» і «проти» членства в ЄС.

Важливим чинником було також територіальне розмежування громадської думки. Наприклад, у Лондоні та Шотландії більшість населення підтримала збереження членства в ЄС, тоді як у багатьох регіонах Англії та Уельсу переважали євроскептичні настрої. Це свідчить про те, що соціально-економічні та регіональні фактори відіграють значну роль у формуванні політичних позицій.

Після референдуму процес виходу Великої Британії з Європейського Союзу, який завершився офіційно 31 січня 2020 року, супроводжувався активними медійними дискусіями. У цей період медіа продовжували впливати на громадську думку, висвітлюючи переговори з ЄС, економічні наслідки та політичні суперечки. Частина інформаційного простору зосереджувалася на труднощах, пов'язаних із виходом, тоді як інша підкреслювала можливості для самостійного розвитку країни.

Попри реалізацію Brexit, громадська думка у Великій Британії залишається неоднорідною. Частина населення продовжує підтримувати рішення про вихід, тоді як інші висловлюють сумніви щодо його доцільності. Це свідчить про те, що євроскептицизм не є статичним явищем, а змінюється під впливом нових обставин і досвіду.

Розглядаючи роль громадської думки та медіа у формуванні євроскептичних настроїв у Німеччині, варто підкреслити, що ця країна традиційно вважається однією з найбільш проєвропейських у Європейському Союзі. Як зазначає Чарлі Ліс, євроскептицизм у Німеччині тривалий час мав обмежений характер і проявлявся переважно у формі критики окремих політик ЄС, а не інтеграції загалом [73]. Водночас навіть у такому контексті простежується поступове зростання критичного ставлення до окремих аспектів інтеграції, що формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Особливістю німецького випадку є те, що євроскептицизм тут не має домінуючого характеру, але існує як важлива складова суспільної дискусії. Як зазначає Паоло Марці, зростання євроскептицизму в Європі, зокрема й у Німеччині, пов'язане з комплексом соціально-політичних факторів та трансформацією публічного дискурсу [75].

Громадська думка в Німеччині значною мірою формується під впливом економічних факторів. Як одна з провідних економік Європи, країна є ключовим донором бюджету ЄС, що іноді стає предметом публічних дебатів. У період боргової кризи в єврозоні 2010–2012 років, коли Німеччина брала активну участь у фінансовій підтримці таких країн, як Греція, Ірландія та Португалія, у суспільстві почали з'являтися настрої невдоволення. Частина громадян сприймала ці заходи як надмірне навантаження на національну економіку, що сприяло зростанню скепсису щодо ефективності європейської економічної політики. Як зазначає Хуан Роч, у Німеччині євроскептичні партії активно використовують кризові теми для формування негативного образу ЄС у суспільстві [85].

Важливим етапом у формуванні євроскептичних настроїв стала міграційна криза 2015 року. Рішення німецького уряду про прийом значної кількості біженців викликало неоднозначну реакцію у суспільстві. З одного боку, значна частина населення підтримала гуманітарний підхід, однак з іншого — зросли побоювання щодо соціальної інтеграції, безпеки та навантаження на державні ресурси. У цей період медіа відігравали ключову роль у формуванні громадської думки, оскільки саме через них громадяни отримували інформацію про масштаби міграції та її наслідки. Як зазначає Мануела Каяні, медіа виступають ключовим посередником між громадянами та інституціями ЄС, формуючи сприйняття європейської політики у суспільстві [39].

Німецький медіапростір характеризується високим рівнем розвитку та різноманітності. Традиційні медіа, такі як суспільні телеканали та провідні друковані видання, зазвичай дотримуються стандартів журналістики та прагнуть до збалансованого висвітлення подій. Водночас існують і альтернативні медійні платформи, які часто подають інформацію у більш емоційній або критичній формі. Саме через такі канали нерідко поширюються євроскептичні наративи, що підсилюють недовіру до інституцій ЄС. Окрему роль у формуванні громадської думки відіграють соціальні мережі. У Німеччині вони стали важливим інструментом політичної комунікації, особливо після 2010-х років.

Платформи дозволяють швидко поширювати інформацію та мобілізувати прихильників певних політичних позицій. У контексті євроскептицизму це означає, що критичні до ЄС ідеї можуть швидко знаходити аудиторію та набувати популярності, особливо серед молодших поколінь або користувачів, які активно споживають цифровий контент.

Водночас важливою особливістю німецького суспільства є високий рівень довіри до інституцій та відносно стабільна політична культура. Це стримує радикалізацію євроскептичних настроїв і не дозволяє їм перетворитися на домінуючу позицію. Навіть у періоди криз більшість громадян продовжує підтримувати членство Німеччини в Європейському Союзі, розглядаючи його як важливий чинник економічної та політичної стабільності.

Вплив медіа на формування євроскептичних настроїв у Німеччині також проявляється через спосіб подачі інформації. Акцентування уваги на кризових явищах, конфліктах між державами-членами або бюрократичних труднощах ЄС може формувати у громадян відчуття нестабільності та неефективності інтеграційного проєкту. Водночас позитивні аспекти, такі як економічна співпраця чи свобода пересування, часто сприймаються як належне і не викликають такої ж емоційної реакції.

Крім того, слід враховувати регіональні відмінності у формуванні громадської думки. У східних федеральних землях Німеччини рівень підтримки євроскептичних ідей є вищим, ніж у західних регіонах. Це пояснюється історичними особливостями розвитку, економічними диспропорціями та різним рівнем інтеграції у загальноєвропейські процеси. У таких умовах медіа можуть виступати як фактор, що підсилює вже існуючі настрої. Як зазначає Якуб Якубовський, аналіз медіаконтенту свідчить, що засоби масової інформації не лише відображають суспільні настрої, але й можуть активно їх посилювати, зокрема євроскептичні позиції [66].

Суттєву роль у поширенні євроскептицизму відіграють соціальні мережі та онлайн-платформи. На відміну від традиційних медіа, вони дозволяють швидко поширювати інформацію, часто без належної перевірки її достовірності. Це

створює умови для поширення спрощених або емоційно забарвлених повідомлень, які можуть підсилювати недовіру до інституцій ЄС. Крім того, алгоритми соціальних мереж часто сприяють формуванню так званих «інформаційних бульбашок», у межах яких користувачі отримують переважно ті повідомлення, що відповідають їхнім попереднім переконанням. У результаті відбувається посилення поляризації суспільства. У наукових дослідженнях підкреслюється, що цифрові платформи стали важливим інструментом мобілізації євроскептичних груп і поширення радикальних політичних наративів, зокрема в Німеччині [84; 79].

Водночас не можна недооцінювати роль традиційних медіа, таких як телебачення, радіо та друковані видання. Вони продовжують впливати на формування громадської думки, особливо серед старших поколінь. Характер подачі інформації, вибір тем та акценти у висвітленні подій можуть суттєво впливати на сприйняття Європейського Союзу. Наприклад, фокус на кризових явищах або конфліктах між державами-членами може формувати уявлення про нестабільність інтеграційного проєкту.

Окремої уваги заслуговує питання довіри до медіа. У країнах, де рівень довіри до журналістики є низьким, зростає популярність альтернативних джерел інформації, які не завжди дотримуються професійних стандартів. Це створює сприятливе середовище для поширення дезінформації та маніпуляцій, що можуть підсилювати євроскептичні настрої. Водночас у країнах із високим рівнем довіри до медіа вплив таких факторів є менш відчутним.

Цікавим є також взаємозв'язок між політичними акторами та медіа. Політичні партії, що дотримуються євроскептичних позицій, активно використовують медіапростір для поширення своїх ідей, формуючи прості та зрозумілі меседжі для широкої аудиторії. У свою чергу, медіа можуть як підсилювати ці меседжі, так і виступати їх критиками. У результаті формується складна система взаємодії, у якій важко чітко відокремити причини та наслідки.

Крім Великої Британії та Німеччини, подібні процеси можна спостерігати і в інших країнах Європи. Наприклад, у Франції медіа активно висвітлюють

діяльність євроскептичних політичних сил, що сприяє підвищенню їхньої видимості у публічному просторі. Як зазначає Крістоф Букет (Christophe Bouillaud), євроскептицизм у Франції має глибоке політичне підґрунтя та проявляється як у правому, так і в лівому політичному спектрі, що пов'язано з критикою наднаціонального характеру Європейського Союзу [37]. Також науковець Ніколя Сожер стверджує, громадська думка у Франції щодо Європейського Союзу є неоднорідною та значною мірою залежить від соціально-економічних факторів, а також політичного дискурсу, який активно формується медіа [86]. У Польщі значну роль відіграють державні медіа, які можуть формувати специфічне бачення відносин із ЄС. У країнах Південної Європи економічні труднощі також стають важливим фактором медійного дискурсу, що впливає на ставлення громадян до інтеграції.

Важливо підкреслити, що громадська думка не є статичною – вона змінюється під впливом подій, політичних рішень та інформаційного середовища. Наприклад, кризи можуть тимчасово підсилювати євроскептичні настрої, тоді як успішні спільні ініціативи ЄС здатні їх послаблювати. У цьому сенсі медіа виступають не лише як джерело інформації, але й як фактор, що впливає на динаміку цих змін.

Отже, роль громадської думки та медіа у поширенні євроскептичних настроїв є надзвичайно значущою. Вони формують уявлення громадян про Європейський Союз, впливають на політичні рішення та визначають характер суспільних дискусій. Євроскептицизм у цьому контексті постає не лише як політична позиція, але й як результат складної взаємодії соціальних, економічних і інформаційних факторів, що робить його важливим об'єктом дослідження у сучасній політичній науці.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи розгляд євроскептицизму в межах другого розділу, доцільно підкреслити, що це явище не можна пояснити лише як реакцію на

окремі політичні рішення чи кризові події. Воно є глибше вкоріненим у трансформаціях європейських суспільств, зміні уявлень про державний суверенітет і переосмисленні меж політичної відповідальності між національним та наднаціональним рівнями. Саме тому євроскептицизм у різних країнах набуває неоднакових форм і виконує різні функції у політичному процесі.

Досвід Німеччини демонструє, що навіть у країнах із тривалою проєвропейською традицією можуть формуватися критичні настрої, які не руйнують інтеграцію, але змушують її адаптуватися до нових викликів. Французький випадок, своєю чергою, ілюструє більш політизований характер євроскептицизму, де він стає частиною конкурентної боротьби між різними ідеологічними проєктами майбутнього Європи. У країнах Центральної та Східної Європи євроскептичні тенденції часто поєднуються з прагненням утвердити власну політичну суб'єктність у межах ЄС, що відображає їхній специфічний історичний досвід.

Особливої ваги набуває той факт, що євроскептицизм дедалі більше виходить за межі партійної політики і закріплюється на рівні суспільної свідомості. Саме через громадську думку він перетворюється з вузькополітичного явища на ширший соціальний феномен. У цьому процесі медіа відіграють не просто допоміжну, а визначальну роль, оскільки вони формують рамки, в яких громадяни інтерпретують європейську інтеграцію, оцінюють її переваги та недоліки, а також визначають власне ставлення до неї.

Водночас важливо усвідомлювати, що євроскептицизм не обов'язково означає відмову від ідеї об'єднаної Європи. У багатьох випадках він виступає як форма політичної рефлексії, яка сигналізує про потребу корекції інтеграційного курсу, пошуку нових моделей взаємодії та більш гнучкого врахування національних інтересів. Саме ця здатність поєднувати критику з участю у спільному проєкті робить сучасний євроскептицизм складним і неоднозначним явищем.

Отже, результати проведеного аналізу дозволяють зробити висновок, що євроскептицизм у Європі слід розглядати як невід'ємну складову розвитку

самого Європейського Союзу. Його наявність свідчить не лише про суперечності інтеграції, але й про її динамічний характер, у межах якого відбувається постійний пошук балансу між єдністю та різноманіттям. Перспективи подальшого розвитку цього явища значною мірою залежатимуть від того, наскільки ефективно ЄС зможе реагувати на запити громадян і зберігати легітимність у їхньому сприйнятті.

РОЗДІЛ 3

БРЕКСІТ: ПРАКТИЧНІ НАСЛІДКИ ЄВРОСКЕПТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

3.1. Політика Сполученого Королівства у європейському вимірі. Передумови Брексіту

Причини, через які країни Європи приєднувалися до Європейського Союзу, були багато у чому схожими. Справді фундаментальною причиною в епоху глобалізації було прагнення виступати від Європи єдиним голосом, набуття інституційності європейською цивілізацією, а отже – здійснювався акцент на ліберальних цінностях, верховенстві права та демократичних принципах функціонування держави. Крім того, спільний європейський простір небезпідставно асоціювався в європейських суспільствах зі стабільністю та безпекою. По-друге, це економічні переваги: доступ до єдиного ринку ЄС, зростання торгівлі та експорту, потенційне зростання інвестиційного потенціалу, фінансова підтримка з загальних європейських фондів. Щодо соціальної складової, то серед причин у цій площині варто виокремити підвищення стандартів життя, суттєво вищий рівень соціального забезпечення та соціальної справедливості та загалом антропоцентричність європейської системи державного управління.

У Великобританії, крім наведених причин, були і суто власні. Сполучене Королівство у 60-х роках, після виходу з її орбіти колоній, на нашу думку, шукало власну ідентичність у глобалізованому, постколоніальному світі. У британського політикуму склався консенсус, що особня роль Великобританії не сприятиме утвердженню і посиленню ролі та авторитету країни на світовій арені. Усвідомлюючи, що після набуття членства в ЄС Британія матиме значний вплив на прийняття загальноєвропейських рішень, у 1961 році консервативний уряд Гарольда Макміллана подав заявку на вступ до Європейського Енергетичного Співтовариства (попередника ЄС). Однак ця заявка була заблокована з боку

французького президента Шарля де Голля, який вважав Великобританією «троянським конем» США у Європі, а також що британська економіка недостатньо інтегрована з європейською.

Зрештою, якщо говорити про суто економічні причини, то Сполучене Королівство у 1950-60-их роках мало суттєві аргументи на приєднання до ЄС, адже зростання британської економіки відбувалося повільніше, ніж, скажімо, економіки Франції, ФРН та Італії, а також загалом економіки ЄЕС. Тому заявка Гарольда Макміллана – це, по суті, бажання приєднатись до нового центру зростання – як економічного, так і геополітичного.

Вето Франції на вступ Великобританії було неодноразовим: така ж доля спіткала заявку, подану лейбористським урядом Гарольда Вільсона у 1967 році.

І лише після того, як до влади у Франції прийшов президент Жорж Помпиду, процес інтеграції Британії до ЄЕС став можливим, і Британія офіційно вступила до ЄЕС у 1973 році за урядування Едварда Гіла (Консервативна партія).

Після повернення до влади лейбористів, з огляду на те, що у партії був відчутний розкол щодо членства Великобританії в ЄЕС та прагнучи надати демократичну легітимацію статусу члена Європейського Енергетичного Співтовариства, прем'єр-міністр Гарольд Вільсон у квітні 1974 року, тобто вже після офіційного вступу, оголосив про проведення референдуму щодо членства. На ньому 67,2% британців проголосували за продовження перебування Сполученого Королівства в ЄЕС, 32,8% – виступили проти.

Тобто можна сказати, що референдум, що відбувся у червні 2016 року, – не перший, коли Британія вирішувала свою європейську долю. Але однією з ключових відмінностей двох референдумів, на нашу думку, слід виокремити, перевагу в 1975 році економічних, раціональних аргументів, (на відміну від емоційних наративів 2016-го року щодо міграційної політики та ностальгії за імперським минулим, втратою британської ідентичності тощо). Також слід зауважити, що у 1975-му роль медіа полягала у висвітленні експертних дискусій, натомість у 2016-му, у час вибуху альтернативних інформаційних технологій, суспільству через традиційні та неформальні засоби масової інформації часто

нав'язувалися популістичні, маніпулятивні твердження, не підкріплені жодними фактами та аргументами.

За словами політолога Ендрю Гленкросса, автора книги «Чому Велика Британія проголосувала за Brexit», «референдум 1975 року передусім ґрунтувався на економічному прагматизмі, тоді як голосування 2016 року відображало глибші занепокоєння щодо суверенітету, міграції та національної ідентичності» [61, С.9]. Карін Турньє-Соль, говорячи про відмінність двох референдумів, наголошує: «На відміну від 1975 року, кампанія 2016 року була домінована емоційними аргументами, дезінформацією та політикою ідентичності, а не раціональною економічною дискусією» [93, С.112].

Коли британський прем'єр-міністр Девід Кемерон у січні 2013 року оголошував про плани провести референдум про вихід Сполученого Королівства з ЄС, ні він, ні основа маса британського суспільства не мали сумнівів, що результатом волевиявлення буде лишитись. На думку автора книги «Всеосяжна війна: повна історія Брексіту» Тіма Шипмана, оголошення референдуму з боку Кемерона було спробою приборкати євроскептичне крило Консервативної партії, тобто прем'єром рухали тактичні мотиви наступних виборів, а не державних інтересів. Ініціатори плебісциту, які насправді не прагнули виходу, не врахували кількох важливих аспектів, як-то рівень радикалізації електорату на тлі євроскептицизму, зростання популістичних настроїв, які підживлювали партії типу Партії незалежності Великої Британії (UKIP), а також загальна криза довіри до європейських інституцій.

Слід зауважити, що євроскептичні настрої британського суспільства набули значних масштабів не напередодні референдуму, а майже упродовж всього часу перебування Сполученого Королівства в ЄС.

З 80-х років ХХ століття британські політики дуже часто проблеми від власних рішень перекладали на плечі «брюссельської бюрократії», обмежень, встановлених регламентами ЄС. «Десятиліттями британський політичний клас і медіа грали в гру проти ЄС, де вигадані історії про жахи ЄС розклеювали на перших шпальтах бульварних газет. Ефект сорока років негативного висвітлення

в засобах масової інформації було важко подолати під час чотиримісячної кампанії референдуму», – зазначають А.М.Рафальська та В.О. Букіна [22, С.34].

Загальний дискурс відносин Сполученого Королівства з ЄС часто був побудований на євроскептицизмі, особливо ці тенденції почали загострюватись з 1990-их років, і референдум червня 2016-го став, по суті, їх кульмінацією.

Наприклад, одних із впливових діячів Консервативної партії Норман Ламонт, канцлер казначейства в уряді Джона Мейджора, ще в 1994 році у промові до конференції Консервативної партії публічно озвучив ідею про можливий вихід Британії з ЄС, пов'язуючи її членство з втратою суверенітету та економічними проблемами, хоча насправді ключові рішення у внутрішній політиці ухвалював Лондон.

Загалом взаємовідносини Сполученого Королівства з ЄС доволі часто ґрунтувалися на свідомому опорі Лондона не тільки подальшій інтеграції держав у загальноєвропейський проєкт, а навіть затвердження уніфікованих стандартів, регламентів, норм тощо. Стівен Джордж у книзі, яка досліджує взаємовідносини Лондона і Брюсселя, відверто називає Сполучене Королівство «незручним партнером», адже значну кількість загальноєвропейських ініціатив воно блокувало ще на етапі обговорення [60]. Тому таке британське позиціонування ставало бар'єром в першу чергу економічній інтеграції.

Скажімо, при підписанні Маастрихтського договору у лютому 1992 року – фундаментального документу ЄС – Великобританія домоглася особливих умов, внаслідок яких на неї не поширювалася ціла низка зобов'язань [7]. В першу чергу мова йшла про право Сполученого Королівства не запроваджувати євро (точніше, Лондону надавалося право на запровадження євро виключно на добровільній основі), а отже, на нього не розповсюджувалися уніфіковані європейські монетарні правила та регламенти. Також при підписанні Маастрихтського договору уряд Джона Мейджора домогся права Британії у можливості відмови від виконання вимог Соціального протоколу, насамперед – щодо прийому трудових мігрантів.

Крім того, керуючись безпековими та міграційними міркуваннями, Великобританія відмовилась від приєднання до Шенгенської зони, а також мала право офіційної відмови та винятків у міграційній політиці та питаннях надання притулку.

Під час підготовки Лісабонського договору (підписаний у грудні 2007 року, набув чинності 1 грудня 2009 року) за наполяганням Великобританії і Польщі його частиною став спеціальний протокол, який обмежував застосування Хартії основних прав Європейського Союзу у національному праві [16]. Цим самим було мінімізовано вплив Суду ЄС на питання внутрішньої політики держав-членів.

Подібною була політика Сполученого Королівства і в бюджетній та фінансовій політиках. Скажімо, у 1984 році уряд Маргарет Тетчер домогся суттєвої знижки зі сплати внесків Великобританії у спільний європейський бюджет, і в подальшому Лондон чинив спротив будь-яким спробам цю знижку зменшити. У 2011 році прем'єр-міністр Девід Кемерон скористався правом вето при спробах внести зміни до установчих документів ЄС, які посилювали б вимоги до країн-членів у сфері бюджетної дисципліни після економічної кризи 2008 року. Позиція Великобританії була настільки безкомпромісною, що, з огляду на необхідність вжиття заходів щодо забезпечення стабільності та зростання європейської економіки, інші країни – члени ЄС змушені були укласти окрему міжурядову угоду – Договір про стабільність, координацію та управління (Fiscal Compact) поза правом ЄС.

Політичною силою, яка найактивніше виступала за вихід Британії з ЄС, була Партія незалежності Сполученого Королівства (UKIP) на чолі з Найджелом Фараджем. Вказана партія, як видно вже з самої її назви, ключовою своєю програмовою позицією визначила майбутнє Великобританії поза Європейським Союзом. Заснована у 1993 році істориком Аланом Скедом та колишнім активістом Консервативної партії Найджелом Фараджем, вона стала своєрідним магнітом для політиків з євроскептичного табору. На нашу думку, виникнення та успіх UKIP – яскравий показник загальних євроскептичних настроїв

британського суспільства. А те, що такі настрої напередодні червневого референдуму 2016 року були популярні, свідчить навіть те, що у 2014 році одна з найвпливовіших щоденних британських газет «The Times» визнала Н.Фараджа «Людиною року», назвавши його у редакційній статті «політиком, який змінив правила гри» [89].

Позицію британського політикуму в скептицизмі щодо європейських інституцій та загальноєвропейської політики посилювала британська преса, насамперед – так звані «таблоїди». Такий процес дослідники влучно назвали «євроміфами». Як зазначає Олівер Даддоу, автор книги «Нові лейбористи та Європейський Союз: логіка історії Блера та Брауна», «британська преса створила тривалий наратив, в якому ЄС зображується як чужа і нав'язлива сила, часто спираючись на дезінформацію та сенсаційність» [44, С.165]. В іншому своєму дослідженні «Великобританія та Європа після 1945 року: історіографічні перспективи інтеграції» вже згаданий автор зазначає: «Британські популярні газети відігравали центральну роль у формуванні та поширенні «євроміфів», які зображують ЄС як абсурдний, авторитарний та культурно чужий проєкт» [43, С.92]

Достатньо прочитати заголовки засобів масової інформації останніх десятиліть перед референдумом, щоб зрозуміти, яка атмосфера формувала загальну громадську думку в системі відносин Лондона та Брюсселя. Скажімо, «класичним» заголовком, який свідчить про тенденційний підхід британських ЗМІ до політики Брюсселя, став «Ну все – тепер вони остаточно з'їхали з глузду: єврочиновники заборонили “надто криві” банани» (газета The Sun, 1994 рік). Автор статті перетворює технічну торгову норму регулювання якостей фруктів в межах ЄС на абсурдну заборону. ЄС встановив торгові категорії якостей фруктів, натомість стаття в саркастичній манері, застосовуючи маніпуляційні прийоми, формує думку, мовляв далекий Брюссель займається дрібницями, які взагалі не варті уваги.

Реагуючи на проєкт Європейської Конституції, газета «Daily Mail» у 2003 році назвала його «Планом побудови тиранії». Зрештою, Основний Закон

Європейського Союзу не був прийнятий, і значну роль у цьому відіграла саме громадська думка значної частини європейських країн загалом та Британії зокрема, сформованої засобами масової інформації.

Не знаходили підтримки в британських ЗМІ і спроби ЄС запровадити елементи спільного освітнього простору. На ініціативи Брюсселя фінансування з європейського бюджету навчальних програм та європейської тематики, активізації освітніх обмінів та створення інформаційних матеріалів (підручників, буклетів, брошур тощо) газета «Daily Express» вийшла з промовистим заголовком «ЄС промиває мізки нашим дітям», чим підмінювалися поняття та емоційно маркувався зміст.

Подекуди загальна тональність подачі інформації британськими таблоїдами взагалі була справді хамською. Як реакція на просування тодішнім головою Європейської Комісії Жаком Делором планів з подальшої інтеграції ЄС часопис «The Sun» у 1990 році вийшов із заголовком: «Пішов ти, Делоре!». Використовуючи відверто грубий прийом подачі інформації, «The Sun» замість раціональних аргументів за/проти застосовував емоційно радикальний підхід, формуючи в масовій свідомості уявлення про ЄС як про загрозу британському суверенітету.

На нашу думку, загальне визначення ролі британських ЗМІ у формуванні євроскептичного дискурсу в суспільстві можна окреслити як фреймінг, тобто тенденційний спосіб подання інформації, який через добір слів, образів, акцентів і контексту формує загальну картину. Можна стверджувати, що такий процес мало корелюється з журналістськими стандартами, оскільки демонструє свідомий відхід від емоційно нейтрального подання інформації, залучення раціональних аргументів та експертних висновків. Натомість через маніпулятивні акценти та вербальні конструкції культивується прагнення переконати реципієнта інформації у правильності точки зору автора, видаючи її за єдино можливий факт з безальтернативною інтерпретацією.

Як зазначає Клайс Нільсен, один із авторів дослідження «Британські ЗМІ про ЄС», «більшість британських ЗМІ висвітлювали ЄС переважно в

негативному світлі, часто зображуючи ЄС як зовнішнього гравця, відповідального за широке коло внутрішніх проблем» [69, С.11], а «ЄС часто змальовувався як віддалена й невідчужима бюрократія» [69, С.10]. «Преса часто подає політику ЄС через наративи загрози, втрати контролю та жертви, позиціонуючи Британію як об'єкт впливу, а не як активного суб'єкта», – підсумовує Клайс Нільсен [69, С.13]. Наприклад, щодо однієї з найбільш чутливих для британського соціуму тем – імміграції – то в британському дискурсі вона «регулярно пов'язувалась з членством у ЄС, майже без розрізнення між національними політичними рішеннями та європейським рівнем ухвалення рішень» [69, С.14].

З думкою К.Нільсена погоджується автор книги «Як прес-пропаганда проклала шлях до Брекситу» Френсіс Роулінсон. Зокрема, він наголошує, що референдум 2016 року не був раптовим сплеском євроскептицизму. Навпаки, він став кульмінацією тривалого, систематичного процесу створення таблоїдами навколо пересічного британського виборця «інформаційної бульбашки» із нав'язливими наративами про відповідальність Брюсселя за більшість суто британських проблем. Автор переконує, що значна частина британської преси роками займалася не інформуванням, а пропагандою, створюючи викривлене, негативне сприйняття Європейського Союзу [83].

Слід зауважити, що безпрецедентність процесу виходу країни – члена з Європейського Союзу викликало багато побоювань як в інституціях ЄС, так і загалом в європейських суспільствах. Хоча з іншого боку цей виклик певною мірою сприймався і як можливість подальшої консолідації Європи, пришвидшення прийняття рішень. Як зазначав у своїй статті І.В.Яковюк, яка датується травнем 2016 року, тобто до проведення референдуму про вихід Сполученого Королівства з ЄС, очікувалося, що «brexit стане шоком для Європейського Союзу і Заходу в цілому, наслідки якого передбачити надзвичайно складно: якщо одні експерти вважають, що він стане початком кінця ЄС, то другі вбачають у ньому важливий крок для єднання Європи, оскільки щоб зберегти єдність, Європа вимушена буде консолідуватися. Отже,

очевидно, що вихід Британії з ЄС матиме як очевидні наслідки, так і ті, які сьогодні передбачити досить важко» [33, С.28-29].

3.2. Євроскептицизм як ідеологія Брексіту. Історія виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу

У час, коли був ініційований референдум щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу, сам ЄС стикався зі значними викликами, які давали аргументи євроскептикам щодо можливості інституцій Об'єднаної Європи продукувати сталий, успішний поступ. Мова йде про 2008-2016 роки – від початку світової економічної кризи і до самого червневого референдуму в Британії. Вказаний період можна сміливо назвати для Європейського Союзу часом системних викликів та криз: фінансово-монетарної, бюджетної, міграційної та політичної.

Світова економічна криза 2008 року боляче вдарила по країнах ЄС, насамперед – по тих, які проводили спільну монетарну політику. Особливо це стосується Греції, Іспанії, Ірландії та Португалії, які стикнулися з борговою загрозою, що полягала у різкому зростанні державних боргів і бюджетних дефіцитів. Виявилось, що, скажімо, Греція тривалий час приховувала бюджетний дефіцит, який у 2009-му році становив 12% ВВП, що в чотири рази перевищувало гранично допустимий дефіцит відповідно до вимог ЄС. Відсутність контролю за державними фінансами Греції з боку європейських інституцій, надмірні видатки на адміністративно-державний апарат та недостатні фіскальні надходження призвели до того, що у Греції відбувся частковий дефолт, тобто неможливість здійснювати виплати за борговими зобов'язаннями. У 2012 році Афіни провели погоджену з приватними кредиторами масштабну реструктуризацію державного боргу, внаслідок якої приватні кредитори погодилися списати понад 50 % вартості грецьких облігацій. Ця операція, відома як Private Sector Involvement (PSI), була фактичною формою часткового дефолту та стала найбільшою реструктуризацією суверенного боргу в історії.

Реакція брюссельських структур на виклики Греції та інших найбільш постраждалих країн була запізнілою і не носила комплексний характер. Тоді як ситуація вимагала негайних рішень, фінансова допомога для Греції Єврокомісією обговорювалася кілька місяців, що спричинило зростання вартості запозичень, зростання дохідності грецьких суверенних облігацій, ще більшою втратою економічної активності та зниженням рівня соціального забезпечення населення. Це стосувалося і інших постраждалих країн, що мало наслідком зростання невдоволення рішеннями ЄС суспільствами цих країн.

Як стверджують дослідники Роджер Ітвелл та Метью Гудвін, автори книги «Національний популізм: повстання проти ліберальної демократії», «фінансова криза та криза єврозони підірвали довіру до компетентності європейських еліт та інституцій» [47, С.173]. Економічні проблеми єврозони після 2008 року та не завжди вдалі та вчасні реагування та ці виклики з боку інституцій ЄС мали наслідком зростання популістичних, євроскептичних рухів в країнах ЄС, в тому числі у Великобританії. Британські засоби масової інформації висвітлювали «грецьку кризу» як наслідок некомпетентності європейських політиків у регулюванні спільної економіки, роблячи висновок про ризикованість централізації та синхронізації фінансово-економічної політики ЄС та недоцільність впровадження євро в британській фінансовій системі. До того ж засоби бюджетної економії, запроваджені під тиском Брюсселя в країнах ЄС, призвели до різкого зниження соціальних стандартів, що породило переконання в соціумі про відповідальність ЄС за боргову кризу та брак демократичної легітимності рішень, які ухвалюються адміністраторами Союзу.

Іншим викликом, з яким стикнувся в цей час Європейський Союз, стали міграційні наслідки «арабської весни». Серія масових вуличних протестів, революцій та внутрішніх військових конфліктів у низці арабських країн, що почалися у грудні 2010 року в Тунісі та продовжились в Єгипті, Лівії, Сирії, Ємені та ін., призвели до значного зростання кількості біженців з цих країн (Африки та Близького Сходу) до Європи. Особливо ситуація загострилася у 2014-2015-их роках та набула загальної назви Європейської міграційної кризи.

Реакцією Європейської Комісії на потік мігрантів стало виділення тільки в 2015 році 2,4 млрд євро [97]. Крім того, між країнами Шенгенської зони загострилися протиріччя щодо розселення мігрантів, що прибувають до Європи. «Затримки у розробці та впровадженні скоординованої відповіді на вплив мігрантів та біженців виявили значні труднощі у процесі прийняття рішень ЄС», – зазначає у дослідженні «Процес затримки Європейського Союзу: причини, наслідки та рішення» Алекс Салтоут [85]. Слід зауважити, що міграційна криза стала передумовою зростання соціальної напруженості в країнах ЄС внаслідок слабкої інтеграції біженців у нове середовище, різницю у світогляді та фактичному небажанні прибулих слідувати ustalеним нормам та традиціям країн, до яких вони прибували. Тому між біженцями та корінним населенням часто спостерігалася атмосфера відчуження і навіть ворожості. Скажімо, упродовж січня – вересня 2015 року в Німеччині було зафіксовано майже 500 випадків нападів на притулки для мігрантів, причому дві третини цих нападів здійснили місцеві жителі без кримінального минулого.

Вказані проблеми стали тим своєрідним тлом, яке формувало європейську загалом та британську зокрема громадську думку у роки, які передували Брексіту.

Обіцянка у 2013 році Девіда Кемерона, тодішнього очільника консерваторів, за умови перемоги цієї політичної сили на виборах оголосити референдум про вихід з ЄС – британськими експертами сприймалась швидше як черговий передвиборчий хід, прагнення залучити євроскептиків до свого електорального поля, аніж реальне бажання домогтися розриву Лондона та Брюсселя.

На думку Тіма Шипмана, автора книги «Всеосяжна війна: повна історія Брексіту», Девід Кемерон вважав, що змушений пообіцяти референдум, аби зупинити відтік виборців до Партії незалежності Великої Британії (UKIP) і зберегти єдність Консервативної партії на виборах 2015 року [89, С.25-29], тобто рішення тодішнього очільника британського уряду було суто тактичне,

зумовлене внутрішньопартійною боротьбою, і мало стосувалося реального бажання виходу Британії з Європейського Союзу.

З часу призначення дати референдуму 20 лютого 2016 року і до дати його проведення 23 червня 2016 року – Великобританія жила в поляризованому світі двох дискурсів, двох виборчих кампаній: «Leave» («Залишити») та «Remain» («Лишитись»). Ключовими представниками та агітаторами з боку «Leave» стали колишній мер Лондона, один із найавторитетніших консерваторів Борис Джонсон, та вже згадуваний Найджел Фарадж. Натомість кампанія «Remain» своїми представниками мала чинного прем'єр-міністра Девіда Кемерона, а також експертів, які пояснювали наслідки можливого виходу.

Борис Джонсон підтримав кампанію «Leave» лише після того, як стала відома дата референдуму, – у лютому 2016 року, але це стало справді переломним моментом кампанії. По суті, Б.Джонсон виступив не лише як публічний лідер кампанії «Leave», а як її стратегічний каталізатор, перетворивши євроскептичну риторику на масовий популістський рух. Його участь стала ключовим чинником перемоги прихильників виходу з ЄС. Зрештою, деякі дослідники стверджують, що «без Бориса кампанія «Leave» майже напевно зазнала б поразки» [89, С.267].

Натомість кампанія «Remain» з самого початку мала значно слабші стартові позиції, оскільки, на нашу думку, частково стала своєрідним опитуванням британського суспільства про довіру до уряду Девіда Кемерона – ключової фігури кампанії. А оскільки прорахунків уряду було чимало в різних сферах, можна припустити про корелявання результатів референдуму 23 червня 2016 року із популярністю, чи точніше – непопулярністю уряду Девіда Кемерона. Як зазначають Гарольд Д. Кларк, Метью Гудвін та Пол Вайтлі у книзі «Брексіт: чому Британія проголосувала за вихід з Європейського Союзу», «Брексіт був не лише бунтом проти Європейського Союзу, але й протестом проти політичного істеблішменту» [41, С.175].

Крім того, кампанія «Leave» була успішнішою за «Remain» і у способах проведення та формулювання ключових гасел і наративів.

Пропонуємо детально розглянути аргументи провідників двох кампаній.

Фундаментальним аргументом кампанії «Leave» стала вимога «відновлення суверенітету Великобританії». Як ми вже зазначали, загальним дискурсом британського політикуму та засобів масової інформації з 90-их років ХХ століття стало звинувачення Брюсселя в обмеженні британських владних інституцій, і насамперед парламенту, в прийнятті рішень навіть у площині внутрішньої політики. А якщо зважити на звинувачення брюссельських структур у значній забюрократизованості та надмірному регулюванні, прихильники Брексіту стверджували, що вихід з ЄС дозволить уникнути обмежень конкурентоспроможності британської економіки та пришвидшить економічне зростання. І хоча, як зазначалося раніше, ці твердження значною мірою були маніпулятивними, вони апелювали більше до емоцій і не ставали предметом раціонального аналізу пересічного британського виборця. Натомість стверджувалося, що після Брексіту Сполучене Королівство стане швидше реагувати на виклики світової економіки, буде більш незалежним у питаннях укладання торговельних угод, що будуть вигіднішими для британської економіки.

Наслідки Європейської міграційної кризи 2015 року стали другим ключовим фактором, на якому ґрунтувалася кампанія прихильників кампанії «Leave». І хоча Великобританія зазнала набагато меншого припливу незаконної міграції порівняно, скажімо, з Німеччиною чи Нідерландами, прихильники виходу з ЄС спекулювали на цій темі, оскільки з початку 2000-их років на британську територію прибула значна частина трудових мігрантів з країн, які приєдналися до ЄС у 2003-му році: Польщі, Литви, Угорщини та ін. Як зазначають А.М.Рафальська та В.О. Букіна, «особливим британським актом, який відіграв значну роль у результатах референдуму, було рішення уряду Блера у 2003 році дозволити повну свободу пересування всім державам, які приєдналися до ЄС у 2004 році» [22]. Тому агітатори за вихід наголошували, що після позитивних результатів референдуму країна зможе самостійно встановлювати міграційні правила. Відповідно – система соціального захисту, як

і ринок праці Британії, будуть зазнавати меншого навантаження. Цей аргумент став переконливим насамперед в тих частинах Сполученого Королівства, де було дуже мало нової або історичної імміграції, але де виборці побоювалися, що іммігранти також можуть незабаром прибути до їхніх околиць. Натомість у Лондоні та інших великих містах, де мігранти проживали давно, британські виборці ставилися до цього набагато спокійніше [22].

Попри те, що Сполучене Королівство ще з 1984-го року мало спеціальну знижку щодо внесків до загальноєвропейського бюджету, агітатори кампанії за вихід з ЄС наголошували на надмірності британських фінансових відрахувань. Вони стверджували, що Велика Британія щотижня переказує до бюджету ЄС приблизно 350 млн фунтів, і ці кошти могли б використовуватися на більш нагальні потреби, наприклад для фінансування Національної служби охорони здоров'я. Це твердження стало одним із найвідоміших гасел кампанії. Однак ця цифра була маніпулятивною, адже не враховувала вже згадану знижку (після неї сума зменшувалась до 250 мільйонів фунтів), а також ігнорувалися кошти, які ЄС повертав Великобританії у вигляді фінансування різноманітних програм для підтримки сільського господарства, освіти, інфраструктурних проєктів тощо.

Тоді коли прихильники кампанії «Leave» апелювали до емоцій виборця, прихильники status quo у своїх аргументах спиралися в першу чергу на економічні наслідки можливого виходу Сполученого Королівства з ЄС.

В першу чергу, наголошували прихильники Британії в ЄС, спільний європейський ринок забезпечує для Лондона економічну стабільність та доступ до великого ринку. Відповідно вихід з ЄС призведе до скорочення британської економіки, зменшення обсягу інвестицій, а відповідно – втрати робочих місць. Перевагами спільного ринку є безтарифний експорт, що є життєво важливим для таких британських секторів економіки, як автомобільна промисловість, фінансові послуги, фармацевтична галузь та аграрний сектор.

Членство у ЄС робило Британію привабливою для міжнародних компаній, – переконував Д.Кемерон та інші прихильники кампанії «Remain». За їхніми словами, багато корпорацій з країн світу, що не входять в ЄС, відкривали офіси

у Великій Британії саме тому, що вона була «воротами» до європейського ринку, Лондон отримав беззаперечний статус фінансової столиці ЄС. Відповідно вихід Сполученого Королівства з ЄС неминуче призведе до відтоку іноземних інвестицій та зниження економічної активності у Британії.

Прихильники «Remain» наголошували, що членство в ЄС дає Британії значний політичний вплив у Європі. Особливо ця теза набувала актуальності з огляду на нещодавню втрату статусу імперії та зростаючий дефіцит глобального впливу.

Ще одним аргументом прихильників Великобританії в ЄС стала загроза порушення механізмів обміну інформацією в безпековій сфері, що особливо важливо для спільної боротьби з тероризмом та транснаціональною злочинністю.

Загалом можна стверджувати, що суттєвим прорахунком Девіда Кемерона як ключової фігури кампанії «Remain» стала її фактична побудова на страху перед розривом з Європою. І тоді як Боріс Джонсон моделював картину щасливої і успішної Великобританії поза ЄС, картина Девіда Кемерона теж була емоційною, лише у похмурих тонах, причому для формування емоційно маркованого образу аргументами було обрано великий масив сухих цифр, в яких мало розумілися пересічні виборці, та поширення думок експертів, які не могли зацікавити британців своєю харизмою – на відміну від того ж Б.Джонсона.

Не на користь команди Д.Кемерона був і вибір стратегії кампанії: тоді як прихильники виходу обрали наступальну стратегію, представники «Remain» – захисну, адже з самого початку були переконані в силі раціональних аргументів.

Як стверджує Тім Шипман, «ніхто на Даунінг-стріт по-справжньому не вірив у перемогу Leave» [89, С.368]. Позитивне голосування британців на референдумі за вихід Сполученого Королівства з ЄС став справжнім тріумфом євроскептицизму. Він вплинув на загальноєвропейські настрої і візію об'єднаної Європи у майбутньому. Хоча варто наголосити, що, крім суто суб'єктивних британських чинників, Брексіт став наслідком загальних проблем політики брюссельських інституцій. На цьому наголошують чимало науковців. За словами

дослідниць А.М.Рафальської та В.О. Букіної, «хоча голосування на референдумі має специфічні британські риси, зростає спільне європейське занепокоєння, гнів і навіть ворожість до європейського проекту далеко за межами Британії. Він заснований на євро та економічній кризі, але включає нездатність подолати негативні сторони глобалізації та нездатність розробити спільну та ефективну відповідь на потоки мігрантів» [22, С.35].

3.3. Сполучене Королівство поза ЄС: процес реалізації євроскептичних наративів

Результати британського червневого референдуму 2016 року, за якими 51,9% виборців підтримали вихід Великобританії з Європейського Союзу, стали справжнім шоком – не тільки для європейських, але й для британських політиків. З одного боку, ідеологи Брекситу переконували британське суспільство в правильності вибору. Наприклад, один із ідеологів Брекситу Боріс Джонсон назвав його результати «великим моментом для Сполученого Королівства» [67].

З іншого боку – британські прихильники ЄС наголошували на глибокій хибності результатів референдуму для Великобританії. Прем'єр-міністр Девід Кемерон оголосив про відставку, визнавши свою політичну відповідальність, тому подальша імплементація результатів волевиявлення британців лягла на кабінет наступниці Д.Кемерона – нової лідерки Консервативної партії Терези Мей. Економіст Мартін Волф назвав Брексит «катастрофою історичного масштабу» [98], а письменник Джон ле Карре – «найбільшим актом політичного самокаліцтва в історії Британії» [41]. Британський історик і журналіст Тімоті Гартон Еш зауважив, що таким результатом голосування «Британія відвертається від власної історії» [59].

Однак у європейському політикумі панували настрої, які майже межували з панікою. Тодішній міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр назвав день референдуму «сумним днем для Європи» [79], а федеральний канцлер Німеччини Ангела Меркель – «ударом по Європі» [77].

Президент Європейської Ради Дональд Туск був ще менш дипломатичним: «Велика Британія втратить вплив у міжнародних справах і стане «другосортним гравцем» після виходу з Європейського Союзу» [48].

Президент Франції Франсуа Олланд висловив думку, що Брексіт повинен мати для Великобританії в першу чергу економічні наслідки [65]. Зрештою, подальші переговори про забезпечення офіційного «розлучення» між ЄС та Сполученим Королівством довели, що логіка французького президента стала ключовою позицією представників Брюсселя на цих переговорах.

Станом на червень 2016 року Великобританія була підписантом десятків тисяч різноманітних угод, директив, процедурних актів та делегованих регламентів на рівні Європейського Союзу. Це свідчить про значний масштаб правової інтеграції Сполученого Королівства до правового поля ЄС, глибоку інституційну та нормативну взаємозалежність. Тому процедура правового розмежування обіцяла бути дуже складною.

Варто виокремити кілька «шарів» процедури виходу, зокрема інституційно-політичний, бюджетний, безпековий, але ключовим, звісно, став торгово-економічний.

Оскільки Британія як член ЄС мала право вето на всі його рішення – процедури економічної реінтеграції стали предметом обговорення вже після 31 січня 2020 року, тобто після офіційного виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу. З цієї дати і до кінця 2020 року тривав умовний перехідний період, у якому діяли норми європейського права, поки сторони узгоджували деталі майбутньої угоди.

Як зазначає Алекс Салтоут, «переговори щодо Brexit характеризувалися значними затримками, що були спричинені як процедурними, так і політичними факторами. Після референдуму в червні 2016 року рішення Великої Британії вийти з ЄС створило нагальну потребу в детальних переговорах для управління процесом виходу. Однак складність обговорюваних питань – від торговельних угод до узгодження нормативних актів та прав громадян – призвела до повільного та фрагментованого процесу переговорів».

Слід зауважити, що процес виходу Великобританії з ЄС після червневого референдуму 2016 року став складним процесом не лише у відносинах Лондона та Брюсселя, а й у внутрішній політиці Британії. Як зазначалося раніше, вже на наступний день після оголошення результатів прем'єр-міністр Девід Кемерон оголосив про свою відставку, і власне процес реалізації Брексіту, в тому числі переговорів з ЄС, почала реалізовувати новий лідер консерваторів Тереза Мей, яка очолила уряд. Цей процес включав політичні, правові та економічні трансформації, що мали як внутрішньодержавний, так і міжнародний вимір. Головною проблемою стала безпрецедентність, а відповідно – значна правова невизначеність механізму реалізації статті 50 Договору про Європейський Союз [16], яка регулює процедуру виходу з ЄС держави-члена. Відповідно до цієї статті термін виходу максимально становить два роки, із можливістю продовження за спільною згодою. Вказаний термін у випадку з Великою Британією почався у березні 2017 року, коли Тереза Мей офіційно запустила процедуру виходу.

Основними питаннями на переговорах Лондона та Брюсселя стали фінансові зобов'язання Великобританії, гарантії прав громадян, а також проблема кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Саме останнє питання, відоме як «ірландський бекстоп», стало одним із найбільш суперечливих аспектів переговорів, оскільки воно поєднувало економічні, політичні та безпекові фактори. На думку Тімоті Шипмана, «ірландський кордон став головною проблемою, яка визначила весь переговорний процес щодо Брексіту» [89, с.512]

У листопаді 2018 року Лондон погодив з Європейською комісією проект Угоди про вихід (Withdrawal Agreement). Однак упродовж січня – березня 2019 року британський парламент тричі відхиляв вказаний проект. Тому за взаємною згодою Брексіт був відкладений до 31 жовтня 2019 року, а згодом – до 31 січня 2020 року. Невдачі переговорів з ЄС щодо реалізації результатів референдуму спричинили кризу довіри до прем'єра Т.Мей, відтак у квітні 2019 року новим прем'єр-міністром став затятий прихильник і один із ідеологів Брексіту Борис

Джонсон. Його прихід ознаменувався більш жорсткою позицією Лондона до процедури виходу – навіть без укладання будь-якої угоди.

31 січня 2020 року стала остаточною датою виходу Великобританії з ЄС з огляду на те, що на грудневих виборах 2019 року Консервативна партія здобула переконливу перемогу, що дало Б.Джонсону можливість провести через парламент напрацьований варіант угоди про вихід з ЄС (ратифікація відбулась 23 січня 2020 року).

Одночасно з припиненням членства Сполученого Королівства в Європейському Союзі втратили свої повноваження представники Британії в європейських структурах, зокрема, члени Європейської Ради та Європейського Парламенту, а також судді від Великої Британії в Суді ЄС та інші посадовці.

Як ми вже зазначали, юридичний вихід відбувся, однак діяв перехідний період до 31 грудня 2020 року. Він не передбачав збереження інституційного представництва, що означало повну втрату впливу Великої Британії на процес ухвалення рішень у ЄС при одночасному збереженні дії європейського права. Упродовж цього часу Велика Британія формально залишалася частиною єдиного ринку та митного союзу ЄС, що дозволило уникнути різкого розриву економічних зв'язків та забезпечити час для укладення нової угоди про відносини – насамперед в торгово-економічній сфері.

Зауважимо, що вихід Сполученого Королівства з Європейського Союзу спричинив збільшення сепаратистських настроїв у Північній Ірландії та Шотландії, адже їхні мешканці в переважній більшості бачили своє майбутнє в ЄС. Наприклад, перший міністр Шотландії Нікола Стерджен заявила, що Брексіт реалізується всупереч волі шотландців [12].

Питання Північної Ірландії у процесі виходу Британії з ЄС стало одним із ключових, адже кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія є фактично єдиним сухопутним кордоном між Сполученим Королівством та Європейським Союзом, а також з огляду на значну економічну інтегрованість обох частин ірландського острова. Дилема на переговорах щодо Брексіту полягала у форматі митних та прикордонних перевірок, адже, встановивши

стандартний жорсткий контроль за прикладом інших зовнішніх меж ЄС, це могло б спровокувати порушення Белфастської угоди, яка передбачала вільне пересування між Ірландією та Північною Ірландією, а відповідно – спричинило безпекові ризики.

Зрештою, сторонами був підписаний Північноірландський протокол, який залишив кордон відкритим, а перемістив фактичний митний контроль у Ірландське море, тобто між Північною Ірландією та рештою Великої Британії.

Загалом варто визнати, що рішення про вихід Сполученого Королівства з ЄС хоча й став своєрідним політичним і майже екзистенційним цунамі, але не призвів до катастрофічних наслідків в економіці. Як зауважують А.М.Рафальська та В.О. Букіна, «наслідки Брексіту не принесли так багато шкоди, як прогнозували аналітики з 2016 року, а головне – вдалося уникнути торгівельної війни між сторонами. І хоча здавалось би, що Брексіт призведе до розірвання всіх стосунків Сполученого Королівства та Союзу, однак зближення між ними наразі триває» [22, с. 37]. Цьому слугували важкі, але плідні перемовини між Брюсселем і Лондоном щодо умов, на яких ґрунтуватимуться взаємовідносини після «розлучення».

Угода зрештою була підписана 30 грудня 2020 року.

Найбільшим досягненням переговорних сторін стала домовленість про нульові тарифи і квоти у взаємній торгівлі. Причому це стосується товарів, які мають походження з країн – членів ЄС та Великої Британії: з метою уникнення потрапляння на ринок підписантів товарів з інших країн. Однак, незважаючи на відсутність тарифів, торгівля товарами стала складнішою. Відповідно до угоди запроваджувалися нові митні процедури, ветеринарні та фітосанітарні перевірки для харчових продуктів тощо. Загалом зросла бюрократизація процесів торгівлі та відбулось ускладнення ведення взаємного бізнесу.

Угода передбачала безперешкодний доступ до ринку послуг сторін (наприклад, фінансових, професійних, юридичних), однак перелік сфер суттєво скорочувався. Наприклад, Велика Британія втратила «паспортизацію» (право

фінансових установ надавати послуги на всьому ринку ЄС без додаткових ліцензій).

Особливий наголос в угоді було зроблено на регулюванні рибальства, адже під час переговорів, поруч з питанням Північної Ірландії, це було предметом найбільших суперечок. Після виходу з ЄС Лондон скасував свою участь у Спільній рибній політиці, яка передбачала дозвіл всім країнам Європейського Союзу ловити рибу в межах 12 морських миль від британського узбережжя, а Євросоюзу – встановлювати квоти на вилов. Натомість після імплементації результатів Брексіту Велика Британія, згідно з міжнародними нормами, відповідала за управління рибальством у своїй винятковій економічній зоні – у 200 морських милях від берега. В результаті тривалих і запеклих суперечок (що навіть відобразилося в назві, яку використовували ЗМІ, – «битва за рибу») сторони угодою встановили перехідний період тривалістю 5,5 років (до червня 2026 року), упродовж якого рибальські судна ЄС продовжують мати доступ до британських вод, але з поступовим зменшенням їхньої частки в загальному обсязі вилову (на 25% до кінця перехідного періоду). Після його закінчення сторони домовились щорічно вести переговори з врегулювання цього питання.

Що стосується співпраці ЄС та Сполученого Королівства у сфері безпеки та правоохоронної діяльності, то було домовлено продовжувати координацію між відповідними інституціями з метою боротьби з тероризмом та організованою злочинністю – зокрема, в частині обміну даними, екстрадиції підозрюваних тощо. Хоча доступ до баз даних ЄС для Великої Британії став обмеженішим.

Для нагляду за дотриманням угоди та вирішенням спірних питань у досудовий спосіб створювалися Рада партнерства (Partnership Council) та кілька спеціалізованих комітетів.

І британські, і європейські політикуми та суспільства загалом позитивно сприйняли укладення угоди, що дозволило уникнути шокової реінтеграції, а відповідно – спричинило б чимало викликів для суб'єктів економіки, руху капіталу, безпекових загроз тощо.

Однак слід зазначити, що імплементація положень угоди була також непростою, і Велика Британія в результаті Брексіту стикнулася із низкою негативних факторів (інфляція, зростання цін, проблеми з логістикою та постачанням, брак робочої сили в певних секторах, складність подорожей до ЄС), які позначилися на сприйнятті британським суспільством результатів референдуму 2016 року.

Так, соціологічні дослідження упродовж 2016-2021 років демонстрували паритетні позиції прихильників і противників Брексіту в межах соціологічної похибки. Однак, починаючи з 2021 року, тобто після остаточного виходу Об'єднаного Королівства з ЄС та відчутних наслідків цього кроку, суспільна думка змінюється доволі суттєво. Показовими стали результати соціологічного опитування, проведеного компанією YouGov у серпні 2023 року [76]. Національно репрезентативне опитування дорослого населення Великої Британії продемонструвало суттєву перевагу прихильників членства країни в ЄС. Згідно отриманих результатів, 56% британців вважали рішення про вихід з ЄС неправильним, 50% британців у серпні 2023 року проголосували б за повернення до ЄС, натомість Британію поза ЄС бачили лише 30% респондентів. 62% опитаних вважали Brexit радше провалом, ніж успіхом.

Такі настрої британського суспільства підтвердили і результати соціологічного дослідження YouGov «9 років після Брексіту» (червень 2025 року) [90].

Крім економічних проблем, спричинених виходом Великої Британії з ЄС, на динаміку змін суспільної думки щодо Брексіту також вплинули результати низки досліджень, які виявили значну маніпуляцію з боку прихильників кампанії Leave з фактами та даними (зокрема, вже на прикладі згадуваних завищених щотижневих відрахувань Великобританії до бюджету ЄС у сумі 350 мільйонів фунтів стерлінгів, які, за твердженнями євроскептиків, можна було використати на систему охорони здоров'я).

Медійним підсумком тенденції розчарування Брексітом став фільм «Брексіт» («Brexit: The Uncivil War», 2019) з Бенедиктом Камбербетчем в

головній ролі. Фільм сфокусувався не на ідеологічних аргументах «за» чи «проти» виходу з ЄС, а на сумнівних методах провадження кампанії «Leave», що зосереджувалась на використанні сучасних цифрових технологій (соціальних мереж, таргетування реклами, збору даних) для маніпулювання громадською думкою. Художньо осмислюючи процес, «Брексіт» нашо́вхує глядача на думку, що перемога не була результатом чесної дискусії, а скоріше результатом ефективної маніпуляції емоціями та упередженнями людей. Таке висвітлення підсилює відчуття того, що вибір був зроблений під впливом обману.

Загалом можна стверджувати, що вихід Сполученого Королівства з ЄС сприймається британським суспільством доволі неоднозначно. На тлі проблем, спричинених Брексітом, зростає усвідомлення більшої необхідності залучення Великої Британії в загальноєвропейський контекст – з метою як зростання політичної ваги, інтенсифікації економічної активності, так і створення умов для творення безпечного середовища, більшої соціальної активності та громадянської мобільності. Комплексно це свідчить про неспроможність євроскептичної ідеології запропонувати сталу модель розвитку країни в нових глобалізаційних умовах.

Висновки до розділу 3

З часу набуття членства в Європейському Союзі в 1973 році Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії проводило осібну політику. Це, зокрема, проявлялося в низці випадків блокувань рішень ЄС з боку Лондона та вимог враховувати британські інтереси в загальноєвропейському контексті. Наприклад, з 1984 року Велика Британія мала право знижки на платежі до бюджету ЄС, а при укладанні Договору про Європейський Союз (так званий Маастрихтський договір) було окремо зазначено на виключно добровільній позиції запровадження євро і неприєднанні до Шенгенської зони.

Упродовж десятиліть британський політикум та засоби масової інформації формували дискурс відповідальності Європейського Союзу за внутрішні

проблеми Британії, чим посилювали євроскептичні настрої суспільства. І хоча результати першого референдуму про доцільність перебування Сполученого Королівства в ЄС у 1974 році були проти виходу, євроскептичні тенденції посилювалися, що стало передумовою для проведення другого референдуму в червні 2016 року, на якому з незначною більшістю перемогли прихильники виходу.

Загалом можна сказати, що сам референдум про Брексіт став наслідком недалекоглядної внутрішньої боротьби британських партій, і прем'єр-міністр від консерваторів Девід Кемерон, оголошуючи про його проведення, не мав сумнівів у позитивних висновках щодо перебування Великої Британії в Європейському Союзу. Однак суттєві прорахунки у проведенні кампанії «Remain» («Залишитись») та якісно проведена харизматичними лідерами Борисом Джонсоном та Найджелом Фараджем кампанія «Leave» («Залишити»), яка, як виявилось згодом, ґрунтувалася на маніпулятивних даних, призвела до виходу Великої Британії з ЄС.

Отже, вихід Сполученого Королівства з Європейського Союзу став практичним наслідком євроскептичних настроїв у британському суспільстві, які активно артикулювалися упродовж десятиліть політичним середовищем та засобами масової інформації.

Процес реінтеграції Лондона та Брюсселя був болючим, складним і непередбачуваним, призвівши до низки внутрішньополітичних британських криз.

Останнім часом опитування громадської думки демонструють стале зростання відсотка британських громадян, які розчаровані Брексітом та прагнуть більшої інтеграції між Лондоном та Брюсселем насамперед в економічній сфері. Отже, можна стверджувати, що євроскептицизм як ідеологія на прикладі Брексіту продемонстрував свою контрпродуктивність, а відтак у проєкту Європейського Союзу є майбутнє.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній магістерській роботі здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів євроскептицизму в сучасному Європейському Союзі. Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати низку концептуальних і практичних висновків, що відповідають поставленим у роботі завданням та відображають багаторівневу природу європейської інтеграції і супутніх їй політичних процесів.

Встановлено, що європейська інтеграція є складним історико-політичним процесом, який не зводиться виключно до економічного об'єднання держав, а передбачає формування спільного політико-правового та ціннісного простору. Її теоретичні засади базуються на поєднанні функціоналістських, нефункціоналістських та інституціоналістських підходів, які пояснюють поступову передачу частини національного суверенітету наднаціональним структурам.

Європоцентризм у цьому контексті виступає ідеологічною основою інтеграційного процесу, що ґрунтується на уявленні про Європу як простір універсальних демократичних цінностей, прав людини, верховенства права та соціальної держави. Водночас у сучасних умовах цей підхід зазнає критики з боку альтернативних політичних течій, що ставлять під сумнів універсальність європейської моделі розвитку та її експортований характер.

Дослідження показало, що євроскептицизм є не однорідною ідеологією, а складним багатовимірним явищем, яке охоплює різні рівні політичної та суспільної взаємодії з Європейським Союзом. Його сутність полягає у критичному ставленні до процесів інтеграції, однак інтенсивність і спрямованість цієї критики суттєво варіюються.

У межах сучасної політичної науки доцільно виокремлювати два базові типи євроскептицизму. «М'який» євроскептицизм характеризується критикою окремих політик ЄС, зокрема економічного регулювання, міграційної політики чи інституційної надмірної централізації, але не заперечує доцільності самого

інтеграційного проєкту. Натомість «жорсткий» євроскептицизм передбачає принципове неприйняття наднаціональної інтеграції та орієнтацію на відновлення повного національного суверенітету, включно з можливістю виходу з ЄС.

Додатково встановлено поділ на партійний і суспільний євроскептицизм. Партійний проявляється у програмних засадах політичних сил і використовується як інструмент мобілізації електорату, тоді як суспільний відображає рівень громадських настроїв, недовіри до європейських інституцій та сприйняття інтеграційних процесів у повсякденному політичному дискурсі.

У процесі дослідження встановлено, що витoki євроскептицизму пов'язані з самою логікою розвитку європейської інтеграції. Уже на ранніх етапах формування Європейських Співтовариств виникали застереження щодо надмірного обмеження національного суверенітету.

Еволюція євроскептицизму відбувалася хвилеподібно та корелювала з кризовими етапами розвитку ЄС. Особливої інтенсивності він набув у періоди економічних потрясінь, зокрема після фінансово-економічної кризи 2008 року, яка актуалізувала питання нерівності між державами-членами та ефективності спільної валютної політики. Подальше посилення євроскептичних настроїв відбулося внаслідок міграційної кризи 2015 року, що загострила дискусії щодо кордонів, безпеки та культурної ідентичності.

Таким чином, євроскептицизм поступово трансформувався з маргінального політичного явища у структурний елемент європейського політичного простору, що впливає на формування державної політики країн-членів ЄС.

Аналіз політичних процесів у державах Європейського Союзу дозволяє констатувати, що євроскептицизм набув інституціоналізованих форм у багатьох національних політичних системах.

У Федеративній Республіці Німеччина значну роль відіграє партія «Alternative für Deutschland», яка еволюціонувала від критики валютної політики ЄС до ширшого заперечення інтеграційних процесів. Паралельно у Франції

помітною політичною силою стали «Les Patriotes», а також інші рухи, що апелюють до теми національного суверенітету та критики наднаціонального регулювання. У Німеччині також варто відзначити появу «Блоку Сари Вагенкнехт», який поєднує соціально-економічну критику ЄС із вимогами зміни його політичної архітектури.

Загальною тенденцією є те, що євроскептичні сили дедалі частіше інтегруються у парламентські системи держав ЄС, що свідчить про нормалізацію критичного дискурсу щодо інтеграції.

Доведено, що важливим чинником поширення євроскептичних настроїв є громадська думка, яка формується під впливом економічних очікувань, соціальної нерівності та рівня довіри до інституцій ЄС. Значну роль у цьому процесі відіграють засоби масової інформації, які не лише інформують, але й формують інтерпретаційні рамки сприйняття європейської політики.

У сучасних умовах цифровізації особливої ваги набули соціальні мережі, які сприяють швидкому поширенню як критичних, так і маніпулятивних наративів щодо ЄС, що посилює поляризацію суспільної думки.

Окреме місце у дослідженні займає аналіз Brexit як найбільш показового прикладу реалізації «жорсткого» євроскептицизму. Встановлено, що вихід Сполученого Королівства з Європейського Союзу став результатом довготривалого накопичення внутрішньополітичних суперечностей, економічних дисбалансів та питань національної ідентичності.

Brexit продемонстрував, що процес європейської інтеграції не є незворотним, а також актуалізував дискусію щодо меж суверенітету в умовах наднаціонального об'єднання. Він також вплинув на політичні процеси в інших державах ЄС, посиливши як євроскептичні, так і проєвропейські позиції.

Проаналізовано, що вихід Великої Британії спричинив суттєві зміни у внутрішній структурі Європейського Союзу, вплинувши на баланс політичних сил та економічних інтересів. Для міжнародної системи Brexit став сигналом про можливість дезінтеграційних процесів у великих регіональних об'єднаннях.

Водночас він змусив ЄС переглянути механізми внутрішньої згуртованості та посилити увагу до питань легітимності своїх інституцій.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє стверджувати, що євроскептицизм є невід’ємною складовою сучасного європейського політичного процесу. Він виконує подвійні функції: з одного боку, виступає механізмом критики та корекції інтеграційних процесів, а з іншого — потенційним чинником політичної фрагментації.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з аналізом впливу нових глобальних криз на динаміку євроскептицизму, а також з вивченням трансформації моделей європейської інтеграції в умовах зростання політичної поляризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрименко О. В., Неліпа Д. В., Ткач О. І. Особливості співвідношення понять «євроскептицизм» і «популізм». Політичне життя. 2024. № 4. С. 107–115.
2. Білоус О. Г. Глобалізація і європейська інтеграція. Київ : КНЕУ, 2010. 276 с.
3. Вагенкнехт виступає за Європу суверенних держав // РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua>
4. Вагенкнехт С. Позиція Сари Вагенкнехт щодо політики ЄС // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>
5. Вагенкнехт С. Сара Вагенкнехт: критика санкцій та політики ЄС // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua>
6. Горбач О. ЄС і політичні настрої у Франції // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua>
7. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ від 07.02.1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT>
8. Євроскептицизм у Франції: причини та наслідки // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>
9. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування. — Київ : Знання, 2009. — 751 с.
10. Корж А. Партія Шольца хоче заборонити «Альтернативу для Німеччини» // РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua>
11. Корнієнко В. О. Україна в Європі і світі : електронний навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2018. URL: <https://multimedia.posibnyky.vntu.edu.ua/mm/Ukraine-EU/>
12. Краєв О. Вєхїт на Рїздво: як Британія та ЄС домовилися уникнути «жорсткого» розлучення // Європейська правда. — 25.12.2020. — URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/25/7118013>

13. Крістеа К. Євроскептицизм – виклик для архітекторів єдиної Європи // Радіо Румунія. URL: <https://www.rri.ro>
14. Кудряченко А. І. Європейський Союз у міжнародних відносинах. Київ : НІСД, 2016. 480 с.
15. Лапін О. І. Концепт євроскептицизму в теорії міжнародних відносин // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. 2020. Вип. 28. С. 23–29.
16. Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейського Співтовариства. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>
17. Мартинов А. Процес європейської інтеграції як історичний феномен // Європейські історичні студії. 2019. № 12. С. 48–76.
18. Майніна М. С. Легітимація євроскептицизму в Європейському Союзі як тренд сучасності // Вісник НТУУ «КПІ». 2019. № 2 (42). С. 45–50.
19. Нечаюк І. О. «Євроскептицизм» у процесі європейської інтеграції. Київ, 2013. 20 с
20. Парахонський Б. О. Європейська інтеграція України. Київ : НІСД, 2014. 288 с.
21. Політика Марін Ле Пен і ЄС // РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua>
22. Рафальська А. М., Букіна В. О. Brexit: причини і наслідки британського референдуму // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 33–37.
23. Руденко О. М. Європейська інтеграція в умовах глобалізації. Київ : НАДУ, 2015. 280 с.
24. Ставлення французів до ЄС // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua>
25. Сільченко Н. Євроскептицизм – виклик ролі ЄС як глобального безпекового актора // Міжнародні відносини. 2023. № 2. С. 32–46.
26. Тарнавський О. Р. Формування поняття та типологій євроскептицизму // Гілея. 2016. № 109. С. 338–343.

27. Тищенко К. Лідер переможної партії Чехії заявив, що Україна не готова до ЄС // Українська правда. 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/10/04/8001262/>
28. Україна в ЄС: політичні процеси // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>
29. Фісанов О. Євроскептицизм та його вплив на зовнішню політику України. 2017. С. 25–40.
30. Шнирков О. І. Європейська інтеграція. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 335 с
31. Шеховцов А. Війна в Україні — діяльність проросійських партій ЄС // NV. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-deyatelnost-prorossiyskih-partiy-es-posledstviya-dlya-ukraincev-i-chego-ozhidat-vvs-50381755.html>
32. Щербяк А. Polish Euroscepticism in the Run-Up to EU Accession // Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration / ed. by R. Harmsen, M. Spiering. — Leiden ; Boston : Brill, 2004. — P. 247–268.
33. Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму // Європейська інтеграція... 2016. С. 25–29.
34. Alternative für Deutschland. Mut zu Deutschland. Für ein Europa der Vielfalt: Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Europäischen Parlament am 25. Mai 2014. Berlin, 2014. URL: <https://afdbayern.de/wp-content/uploads/2014/12/Europaprogramm-der-AfD1.pdf>
35. Baldwin R., Wyplosz C. The Economics of European Integration. New York : McGraw-Hill, 2015. 80 p
36. Bijsmans P. EU media coverage in times of crisis. — London: Palgrave Macmillan, 2017. — 240 p.
37. Bouillaud C. The French case of Euroscepticism // Euroscepticism in Europe. — Oxford: Oxford University Press, 2015. — P. 155–172.
38. Brack N. Euroscepticism: from the margins to the mainstream // International Political Science Review. — 2015. — Vol. 36, No. 3. — P. 241–255.

39. Caiani M. Euroscepticism, Democracy and the Media. — London: Palgrave Macmillan, 2017. — 280 p.
40. Carnegie Endowment for International Peace. Charting the Radical Right's Influence on EU Foreign Policy. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/04/charting-the-radical-rights-influence-on-eu-foreign-policy>
41. Clarke H. D., Goodwin M., Whiteley P. Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union. — Cambridge: Cambridge University Press, 2017. — 272 p.
42. Council of Europe. Cultural diversity and cultural heritage. URL: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage>
43. Daddow O. Britain and Europe since 1945. — Manchester: Manchester University Press, 2004. — 224 p.
44. Daddow O. New Labour and the European Union. — Manchester: Manchester University Press, 2011. — 304 p.
45. De Grauwe P. Economics of Monetary Union. — Oxford: Oxford University Press, 2018. — 320 p.
46. Delanty G. Europeanization and cultural change. URL: <https://www.researchgate.net/>
47. Eatwell R., Goodwin M. National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy. — London : Pelican Books, 2018. — 384 p.
48. Emmott R. Britain to become 'second rate' in the world after Brexit: EU's Tusk. Reuters, 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/uk-britain-eu-tusk/britain-to-become-second-rate-in-the-world-after-brexiteus-tusk-idUSKBN1XN2MS>
49. European Commission. Culture and cultural integration in the EU. URL: <https://culture.ec.europa.eu>
50. European Commission. Media and public opinion in the EU. URL: <https://ec.europa.eu>
51. European Commission. Standard Eurobarometer. URL: <https://europa.eu/eurobarometer>

52. European Council on Foreign Relations. Bulgaria's political instability and new party formations. URL: <https://ecfr.eu>
53. European Parliament. Political groups and parties in the European Union. URL: <https://www.europarl.europa.eu>
54. European Union. Treaty on European Union (Maastricht Treaty). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT>
55. European Union. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>
56. Flood C. Euroscepticism: a problematic concept. UACES, 2002. URL: <http://uaces.org/documents/papers/0201/flood.pdf>
57. Freedom House. Freedom in the World: Media and democracy. URL: <https://freedomhouse.org>
58. Freedom Party of Austria (FPÖ) – Global Influence Operations Report. URL: <https://www.global-influence-ops.com/wiki/freedom-party-of-austria-fpo/>
59. Garton Ash T. Britain has turned its back on history // The Guardian. — 24.06.2016. — URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/24/britain-brexiteu-history>
60. George S. An Awkward Partner: Britain in the European Community. — Oxford : Oxford University Press, 1998. — 298 p.
61. Glencross A. Why the UK Voted for Brexit. — London: Palgrave Macmillan, 2016. — 192 p.
62. Haas E. B. The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950–1957. — Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1958. — 552 p. — URL: <https://archive.org/details/unitingofeuropep0000haas>
63. Harmsen R., Spiering M. Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration. — Leiden; Boston: Brill, 2004. — 326 p.
64. Hobolt S. B. The Brexit vote: a divided nation, a divided continent // Journal of European Public Policy. 2016. Vol. 23, No. 9. P. 1259–1277.

65. Hollande F. UK must pay price for Brexit, says French president // The Guardian. — 24 June 2016. — URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/24/francois-hollande-uk-must-pay-price-for-brexit>
66. Jakubowski J. Euroscepticism in a Pro-European State // TalTech Journal of European Studies. — 2019. — Vol. 9. — P. 65–75.
67. Johnson B. This is a great moment for our country // Express & Star. — 23 June 2016. — URL: <https://www.expressandstar.com/news/politics/2016/06/23/why-should-we-leave-the-eu-brexit-is-sensible-and-safer-says-boris-johnson/>
68. Kaniok P., Komínková M. Hard and Soft Euroscepticism in the European Parliament // European Review. — 2022. — Vol. 30, No. 1. — P. 79–95.
69. Kleis Nielsen R. et al. The British media discourse on the EU. — Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2016. — 180 p.
70. Kopecký P., Mudde C. The Two Sides of Euroscepticism // European Union Politics. — 2002. — Vol. 3, No. 3. — P. 247–268.
71. Kučera T. Czech Euroscepticism and Libertarian Parties in Central Europe // Central European Political Studies Review. — 2020. — Vol. 22(3). — P. 45–60.
72. Lavenex S. European identity and cultural integration. — URL: <https://www.unige.ch>
73. Lees C. The Limits of party-based Euroscepticism in Germany. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — 220 p.
74. LSE. Brexit and the media narrative. — URL: <https://www.lse.ac.uk>
75. Marzi P. Euroscepticism: a meta-analysis // Acta Politica. — 2025. — URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41269-024-00351-9>
76. Mann B. Britons say there should be another EU referendum // YouGov. — 2023. — URL: <https://yougov.co.uk>
77. Merkel A. Brexit a blow for Europe // Reuters. — 2016. — URL: <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-germany-merkel>

78. Moravcsik A. *The Choice for Europe*. — Ithaca : Cornell University Press, 1998. — 512 p.
79. Mudde C. *On Extremism and Democracy in Europe*. — London : Routledge, 2016. — 188 p.
80. Nugent N. *The Government and Politics of the European Union*. — London : Palgrave Macmillan, 2017. — 640 p
81. Oğurlu E. Mainstreaming Euroscepticism in European politics. — *Eastern Journal of European Studies*. — 2019. — Vol. 10(2).
82. Pew Research Center. *Euroscepticism beyond Brexit*. — URL: <https://www.pewresearch.org>
83. Rawlinson F. *How Press Propaganda Paved the Way to Brexit*. — 2017.
84. Reuters Institute. *Digital News Report*. — URL: <https://www.digitalnewsreport.org>
85. Roch J. From qualified to conspirative Euroscepticism // *Journal of Contemporary European Studies*. — 2024. — Vol. 32, No. 1. — P. 15–30.
86. Sauger N. Public opinion and Euroscepticism in France // *Journal of European Integration*. — 2013. — Vol. 35(3).
87. Schimmelfennig F., Rittberger B., Leuffen D. *Integration and Differentiation in the European Union: Theory and Policies*. Cham : Springer Nature, 2022. 440 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-76677-1> URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-76677-1>
88. Shepherd A. *Euroscepticism in France*. London : Palgrave Macmillan, 2012. 210 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/9781137000764>
89. Shipman T. *All Out War: The Full Story of Brexit*. London : William Collins, 2016. 688 p.
90. Smith M. *Nine years after the EU referendum* // YouGov. — 2025. — URL: <https://yougov.com>
91. Szczerbiak A. Polish Euroscepticism in the Run-Up to EU Accession. — 2004. — P. 247–268

92. Taggart P. A touchstone of dissent: Euroscepticism in Western European party systems // *European Journal of Political Research*. — 1998. — Vol. 33(3). — P. 363–388.
93. Tournier-Sol K. The British Referendum of June 23 2016 // *Revue Française de Civilisation Britannique*. — 2017. — Vol. 22, No. 2. — P. 105–121.
94. Trzaskowski R. Poland and the European Union. — *Journal of European Integration*. — 2012. — Vol. 34(4).
95. UNESCO. Culture and sustainable development. — URL: <https://www.unesco.org>
96. Vasilopoulou S. Continuity and change in Euroscepticism // *Journal of Common Market Studies*. — 2013. — Vol. 51(1). — P. 153–168.
97. Vasilopoulou S. Varieties of Euroscepticism // *Journal of Contemporary European Research*. — 2009. — Vol. 5(1). — P. 3–23.
98. Wolf M. Brexit and the triumph of nationalism // *Financial Times*. — 24.06.2016. — URL: <https://www.ft.com/content/5c6b0b2e-39f6-11e6-9a05-82a9b15a8ee7>
99. Yakymchuk M. M. Чинники зростання популярності євроскептицизму в ЄС // *Політичне життя*. — 2020. — № 2. — С. 144–149.